

Матеріали за результатами Експертної дискусії
«Ризики та можливості консолідації та примирення в умовах зовнішньої
агресії»

12 вересня 2017 року

Національний інститут стратегічних досліджень

Під час дискусії було розглянуто три групи питань, які стосуються найбільш проблемних сфер, з точки зору, загроз для внутрішньополітичної стабільності української держави, а саме:

- Особливості настроїв населення зони АТО та населення решти регіонів України (одне до одного, а також настрої жителів зони АТО стосовно української влади - центральної та місцевої);

- Питання адаптації українських військових до мирного життя, а також ставлення населення зони АТО до українських військових;

- Інтеграція ВПО до приймаючих громад.

Під час зустрічі було представлено результати **експертного опитування «Конфліктні питання в українському суспільстві, які виникли у наслідок анексії АР Крим та збройного протистояння на Донбасі»**, яке було проведено представниками Інституту та українських громадських організацій у рамках міжнародного миротворчого проекту **за підтримки МЗС ФРН (у червні 2017 року)**. У ньому окреслено основні проблемні питання, які виникли в українському суспільстві протягом останніх трьох років і, які можуть бути потенційними загрозами (за умови маніпулювання ними з боку зацікавлених сторін) національній безпеці України.

Оприлюднено результати **експертного опитування «Майбутнє тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей»**, яке було

проведено Інститутом у липні 2017 року. Дослідження містить оцінки національних експертів ймовірного майбутнього Донбасу. Зокрема у контексті наявності чи відсутності консолідованої позиції в українському суспільстві стосовно напрямів реалізації миротворчого процесу, виконання Мінських домовленостей, основних шляхів примирення, бачення перспектив соціально-економічного відновлення Донбасу.

ВСТУП

1. В.П. Горбулін, директор Національного інституту стратегічних досліджень

Доброго дня, шановні колеги. Дякую Вам, що прийшли і готові взяти участь в обговоренні важливих питань. Сьогодні ми хочемо поговорити на тему: **«Ризики і можливості для національної консолідації та примирення в умовах зовнішньої агресії»**. Питання консолідації суспільства в Україні є дуже важливим. Оскільки умови, в яких зараз живе Україна, роблять ці питання такими ж важливими, як і будівництво оборонного сектору. Маємо бути готові до протистояння будь-якій агресії. Вирішення питань, які закладено у порядок денний повинні допомагати нам готувати умови для звільнення окупованих територій і, перш за все, з точки зору знаходження спільної мови з людьми, які виїхали з окупованих територій, які живуть на лінії зіткнення, які мешкають на окупованих територіях.

Хочу сказати, що наш Інститут в принципі достатньо плідно працює над конкретними пропозиціями для органів державної влади. Ми намагаємось відслідковувати не тільки поточні питання, але й прогнозувати, а іноді й проектувати в якійсь мірі майбутній розвиток подій. За останній рік ми зробили багато роботи, яка може бути цікавою усьому нашому українському суспільству. Наша монографія «Світова гібридна війна: український фронт». Вона була видана і англійською мовою, у трохи скороченому варіанті. Монографія

викликала багато питань, особливо у наших друзів на Заході, у тому числі й США.

Ми виконали дуже серйозну роботу, яка називається аналітична Доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. Мабуть, усі чули виступ Президента. Я не можу сказати, що погодження між виступом Президента і нашою Доповіддю є стовідсотковим, але дуже багато елементів з неї були використані. Великий обсяг цих досліджень був обов'язковим, тому що критичність проблем, які сьогодні постають перед Україною і їх тісна кореляція примусила нас опрацювати достатньо багато нових практичних розділів. У тому числі й характеристику ходу реформ, чого ніколи не було. Боротьба з корупцією. Ми ніколи не радили з питань корупції, оскільки вважали доцільним виправляти щось інше у нашому житті.

З'явився практично новий розділ «Деокупація та реінтеграція», де ми запропонували багато своїх думок. В якійсь мірі вони дотичні до того, що ми сьогодні будемо обговорювати. Я думаю, що саме подібні заходи тому, який відбувається сьогодні дозволяє за рахунок того, що ми чуємо оцінки суспільства, бути точнішими у своїх наукових висновках. І саме головне, правильно відчувати дихання, яке притаманне нашому суспільству взагалі, бо таких контактів і чіткого розуміння, що саме відбувається інколи не вистачає. Які загрози ми бачимо сьогодні, з точки зору того, що ми маємо зробити задля національної консолідації в Україні.

Це, перша за все, спроби не перетворити окуповані території на плацдарм руського миру, а громадян в зоні АТО на тих вільних чи невільних, які підтримують ідею руського миру. У принципі для цього складаються об'єктивні підстави. Населення травмовано війною і це факт, який треба визнати і виходити з цієї позиції. Постійне відчуття небезпеки, невпевненість у майбутньому, якщо вже брати просто життя, то часто мешканці зони АТО обмежені в базових послугах – вода, електроенергія, транспорт, медична

допомога, вчасні соціальні виплати, питання освіти тощо. ми маємо подумати над тим, яку альтернативу ми можемо запропонувати руському миру, але як цю альтернативу донести до наших співгромадян і завоювати їх довіру.

Інша загроза – це нав'язування Росією уявлення про неспроможність України стати правовою, демократичною європейською державою. Я думаю, що в цьому плані Росія використовує великий досвід СРСР у боротьбі зі США. Треба сказати, що інколи дуже непогано у неї виходить. І, на жаль, низка питань внутрішнього життя України використовується нашими політиками, які бачать усе найгірше, що є в нашій країні, для того, щоб підняти свій рейтинг, для того, щоб показати, які вони всі борці за світле майбутнє нашої країни. Тому, мені здається, нам треба подумати на д тим, як не допустити подальшу політизацію таких питань, як, наприклад, мовне. Усім відомо, що нашого посла в Угорщині запрошували до МЗС. Деякі питання є з боку Румунії, деякі з Польщі. Поки що Словаччина промовчала, але може я просто не знаю. Крім того, багато питань, які стосуються історичної пам'яті. І тут, безумовно, потрібне широке експертне опитування. Наша позиція в цілому по країні щодо важких питань історичної пам'яті, але це треба розв'язувати. Не треба боятися і бути відкритими до цих питань. І саме головне, до діалогу з цих питань.

Неможна не сказати, що проти нас часто використовуються поширені в суспільстві негативізм, апатія. Все це інколи призводить до зворотних позицій. Виникає нетерпимість, інколи з'являється ненависть. Це не ті, якості на яких можна щось побудувати, у тому числі й нашу Україну. Я думаю, що держава, на мій погляд, недостатньо звертає увагу на потреби уразливих категорій наших громадян. І це, безумовно, створює дуже складну загальну атмосферу взаємовідносин.

Хочу сказати головну думку, **війни починаються і закінчуються в головах людей**, і перемога чи поразка залежить від стану людської чи громадської свідомості усіх учасників конфлікту. Тому наше завдання сьогодні – я бачу у

пошуках тих пропозицій, тих рішень, які б дозволяли чітко ідентифікувати деструктивні чинники та можливості їх нейтралізації. Вплив цих чинників на українське суспільство. Тому, сподіваюсь, що наша дискусія буде обміном думками щодо вирішення критичних завдань державної політики. Дозволить нам краще зрозуміти ситуацію, запропонувати необхідні рішення. Дякую за увагу. Передаю слово Яблонському Василю Миколайовичу.

РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРТНИХ ОПИТУВАНЬ

2. Каплан Юлія Борисівна, головний консультант НІСД

Результати експертного опитування «Конфліктні питання в українському суспільстві, які виникли у наслідок анексії АР Крим та збройного протистояння на Донбасі»

Громадські організації «swisspeace» (Швейцарія), OWEN (Німеччина) та «Ідеї змін» (Україна) в рамках спільного миротворчого проекту «Жіночі ініціативи за мир на Донбасі» провели експертне дослідження щодо конфліктних питань в українському суспільстві, які виникли у наслідок анексії АР Крим та збройного протистояння на Донбасі. **«Конфліктні питання в українському суспільстві, які виникли у наслідок анексії АР Крим та збройного протистояння на Донбасі»**

Опитування проводилося методом відкритого електронного анкетування з 5 по 13 червня 2017 року. Було опитано 26 експертів.

Ми дякуємо усім експертам, які взяли участь в опитуванні. Відповіли на складні, а іноді й табувані для українського суспільства питання.

Метою опитування було окреслити нові суперечності, які виникли у наслідок анексії АР Крим та збройного конфлікту на Донбасі, а також вплив на вже наявні, а саме мова, історія, зовнішньополітичні орієнтири. Окрім того

окреслити певні напрями державної політики щодо нейтралізації суспільних суперечностей задля сприяння консолідації українського суспільства у майбутньому.

Абсолютна більшість експертів згодні, що анексія АР Крим та збройний конфлікт на Донбасі спричинили нові суспільні протиріччя. Цілком згодні - 50 % та частково - 46,2 %. Експертам було запропоновано до розгляду декілька сфер, в яких такі конфлікти, скоріше за все, можуть мати місце:

- переселенці та приймаючі громади;
- українські військові і населення зони АТО;
- населення зони АТО та населення решти регіонів України;
- настрої жителів зони АТО відносно української влади (центральної та місцевої).

Стосовно переселенців і нових громад переважна більшість експертів відзначила, що суперечності іноді виникають і потребують більшої уваги саме з боку місцевих органів влади – 65,4%. Натомість лише чверть (26,9 %) зазначили, що проблеми є системними і потребують саме державної політики для свого вирішення. **Отже питання інтеграції переселенців, на думку експертів, має місцевий вимір. Наскільки це так – скоріше за все може бути питанням для подальшого обговорення.**

Наступне питання є дуже складним та частково табуованим у нашому суспільстві - **ставлення місцевого населення зони АТО (зокрема звільнених територій) до українських військових.** Переважна більшість експертів зазначили, що **серед населення звільнених територій Донбасу переважає приховане упереджене ставлення до українських військових – 73,1 %.** Інші важливі проблеми українські військові – адаптація до мирного життя та психологічна реабілітація, розкриють інші спікери, які безпосередньо займаються цими питаннями.

На думку опитаних експертів, ставлення населення України до жителів підконтрольних є суперечливим, з одного боку, вони вважають їх своїми співгромадянами, з іншого, потенційними зрадниками та винними у подіях. Прослідковується недовіра.

Жителі підконтрольних територій це:

Такі ж співгромадяни	57,7
Потенційні зрадники (сепаратисти)	38,5
Винні у подіях на Донбасі	23,1
Ні в чому не винні	0
Пасивні, чекають на постійну допомогу	50
Важко сказати	7,7

Ставлення до жителів непідконтрольних територій є категоричнішим:

Такі ж співгромадяни	11,5
Потенційні зрадники (сепаратисти)	42,3
Винні у подіях на Донбасі	42,3
Заручники збройних формувань	23,1
Заручники особистих обставин	50
Ні в чому не винні	0
Пасивні, чекають на постійну допомогу	11,5
Важко сказати	3,8

Населення підконтрольних територій місцеву владу переважно підтримує (На вашу думку, чи підтримує населення прифронтових (підконтрольних) територій Донецької та Луганської областей місцеву владу?):

Цілком підтримує	0
Скоріше підтримує	65,4
Цілком не підтримує	0
Скоріше не підтримує	19,2
Важко сказати	15,4

Усі ці суперечності впливають на процес національної консолідації, зокрема:

Ускладнюють процес консолідації	42,3
Ускладнюють процес реінтеграції тимчасово непідконтрольних територій Донецької та Луганської областей	46,2

Ніяким чином не впливають	0
Впливають негативно за умови маніпуляції ними з боку політичних сил	57,7
Важко сказати	0

При цьому більшість експертів зазначили, що **негативний вплив можливий, перш за все, за умови маніпулювання цими суперечностями з боку політичних сил.**

Серед напарямів дердавної політики найбільш сприятливими кроками для національної консолідації є:

- сприяння соціально-економічному реформуванню економіки Донецької та Луганської областей з метою відновлення та розвитку;
- реалізація програм для здійснення міжрегіональної мобільності різних категорій населення України (фахові, туристичні, дитячі тощо);
- моніторинг громадської думки населення підконтрольних територій Донецької та Луганської областей щодо рівня підтримки місцевої, обласної, центральної влади; ключових місцевих проблем; оцінки причин і наслідків збройного конфлікту на Донбасі;
- поширення серед населення України інформації про активну участь в АТО жителів Донецької та Луганської областей, їх ролі у захисті території України;
- сприяння ефективній взаємодії між місцевою владою та територіальними громадами в Донецькій та Луганській областях;
- забезпечення можливості отримання біометричних закордонних паспортів ВПО і жителями тимчасово непідконтрольних територій Донецької та Луганської областей для здійснення ними у тому числі безвізових подорожей до європейських країн.

3. Ляшенко Олександра Миколаївна, учений секретар НІСД

Результати Експертного опитування «Майбутнє тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей».

Шановні колеги, перед усе, хочу подякувати за те, що Ви знайшли час долучитися до цієї дискусії. І, водночас, хочу представити результати дослідження, які увійшли до Аналітичної доповіді до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». З цими матеріалами Ви можете ознайомитись на сайті нашого інституту. Я зупинюсь на тих ключових моментах, які, на мою думку, дуже добре віддзеркалюють усі ті настрої на загаль, які існують в українському суспільстві. Я хочу звернути вашу увагу, коли напередодні круглого столу я подивилась дослідження, що здійснювалися на одну й ту ж саму тематику, я побачила що багато питань були схожими. Результати опитувань також між собою дуже корелюють.

У липні 2017 року фахівцями НІСД було проведено експертне опитування «Майбутнє окупованого Донбасу». Дослідження здійснювалося у два етапи. Воно свідомо було розведено у часі, з проміжком у два тижні. У першому етапі взяли участь 54 експерти, переважно представники центральної України, і м. Києва. Серед них політологи, економісти, представники засобів масових комунікацій, ВПО тощо. У другому етапі взяли участь 38 експертів і це, переважно переселенці, які мешкають близько до лінії розмежування, а також експерти, які живуть на тимчасово непідконтрольних територіях. Анкети трохи відрізнялися, зокрема для другої групи було обов'язковим вказувати свої особисті дані.

Усі опитані експерти мають вищу освіту. До першої групи увійшли 54, які глибоко знаються на досліджуваній тематиці і мешкають на території України та за її межами, – науковці, громадські і політичні діячі, державні службовці,

представники засобів масової комунікації. Друга група складалася з 38, переважна більшість яких є внутрішньо переміщеними особами, котрі мешкають на підконтрольній території Донецької та Луганської областей, та декількох осіб, які перебувають на тимчасово непідконтрольних українському уряду територіях цих областей. Зважаючи на такі особливості складу експертних груп, анкети мали відмінності, які полягали у більш толерантній постановці питань та наданні можливості відповідати анонімно для експертів, залучених до другого етапу опитування.

Думки експертів щодо майбутнього Донбасу є більш визначеними, ніж результати опитувань громадської думки, однак залишаються неоднорідними.

Отже, основні результати.

На питання, в якому статусі Ви бачите непідконтрольні території Донецької та Луганської областей у майбутньому, перша група експертів має доволі чітку відповідь: у складі України на попередніх засадах – 70,4 %, у складі України на засадах особливого статусу місцевого самоврядування – 20,3 %, у статусі невизнаних квазідержавних утворень – 9,3 %.

Бачення майбутнього статусу тимчасово непідконтрольних територій Донецької та Луганської областей другою групою експертів є більш розпороченим: у складі України на попередніх засадах – 62,2 %, у складі України на засадах особливого статусу місцевого самоврядування – 18,9 %, у статусі невизнаних квазідержавних утворень – 7,9 %, у складі РФ – 5,3 %, решта не змогли визначитись. Жоден опитаний з другої групи не обрав варіант «у статусі нових визнаних держав».

Найбільша частка експертів обох груп (близько 40 %) надають перевагу державній політиці, скерованій на поступову реінтеграцію тимчасово непідконтрольних територій Донбасу. Водночас близько третини учасників опитування в обох групах (33,3 % та 35,1 % відповідно) вважають за необхідне визнання цих територій тимчасово окупованими.

Лише 9,3 % підтримують державну політику, яка реалізується зараз щодо тимчасово непідконтрольних територій ОРДЛО. Невелика частка експертів (близько 15 %) надали свій варіант або не підтримали жоден із запропонованих варіантів відповідей на питання про напрям державної політики щодо тимчасово непідконтрольних територій Донецької та Луганської областей, який найбільше відповідає національним інтересам України. Варіанти відповідей, окрім продовження нинішньої політики, стосувались офіційного визнання Україною цих територій окупованими, курсу на реінтеграцію.

На думку експертів першої групи, реінтеграція можлива в короткостроковій та середньостроковій перспективах (до 5 років). Водночас експерти другої групи більше схиляються до середньострокових та довгострокових сценаріїв (понад 5 років). Лише 1 експерт із другої групи (2,6 %) зазначив, що повернення контролю над ОРДЛО неможливе ніколи.

11% українців пропонують відмовитися від будь-яких спроб повернути Донбас. 14% за те, щоб конфлікт заморозити, а території ізолювати. Це опитування на початку літа. 13% ратують за військовий наступ. Але 60% підтримують вирішення проблеми через політико-дипломатичний шлях.

Переважна більшість експертів вважають, що компроміси задля досягнення миру на Донбасі можливі. На думку 62,2 % експертів першої групи, Україні потрібно виконувати Мінські домовленості, 16,9 % – не потрібно, не мають чіткої відповіді 21,6 % респондентів.

Відповіді на питання щодо територіального устрою України експертів другої групи розподілились у такий спосіб:

визнали компроміси можливими – 32,4 %,

неможливими, оскільки територіальна цілісність України має бути непорушною – 43,2 %;

жодні компроміси не вирішать проблеми, оскільки перетворять конфлікт на латентний – 18,9 %;

особливий статус можливий за умови, що не буде права втручатись у зовнішню політику України, – 2,7 %;

важко сказати – 2,7 %.

Згідно з експертними опитуваннями прийнятним є введення тимчасових адміністрацій в ОРДЛО (до проведення законних виборів); встановлення контролю ОБСЄ за українсько-російським кордоном у зоні конфлікту; передбачення амністії для тих, хто не скоював тяжких злочинів, а також надання російській мові статусу регіональної. Разом з тим в обох групах експертів цілком неприйнятними компромісами є закріплення особливого статусу місцевого самоврядування (розширення повноважень) в законах України та, відповідно, надання права після виборів самостійно формувати місцеву поліцію, суди та прокуратуру (таблиця 1).

Опитування не обминуло й проблематику амністії. З позицією, що амністія є однією з важливих складових державної політики реінтеграції тимчасово непідконтрольних територій Донецької та Луганської областей у майбутньому, а також шляхом до демобілізації та роззброєння незаконних збройних формувань, погодились 29,6 % експертів першої групи, скоріше погодились – 48,1 %, скоріше не погодились – 16,7 %, цілком не погодились – 5,6 %.

При цьому 37 % експертів першої групи погодились з тим, що амністія має поширюватися на всіх, окрім вищої, середньої ланки збройних формувань, керівництва квазідержавних утворень, індивідуальних випадків скоєння злочинів проти людяності, воєнних злочинів, жорсткого порушення прав людини, 31,5 % – на всіх, окрім вищого керівництва квазідержавних утворень, вищої та середньої ланки незаконних збройних формувань, організаторів незаконного референдуму та інших суб'єктів порушення територіальної цілісності України і 25,9 % – на всіх, окрім тих, хто організовував злочини проти

людяності, військові злочини, жорстко порушував права людини (вище керівництво незаконних збройних формувань та квазідержавних утворень).

Опитування експертів другої групи дало такі результати.

40,5 % визнали амністію на усіх, окрім вищого керівництва квазідержавних утворень, вищої та середньої ланки незаконних збройних формувань, організаторів незаконного референдуму та інших суб'єктів порушення територіальної цілісності України.

Амністію на всіх, окрім тих, хто організовував злочини проти людяності, військові злочини, жорстке порушення прав людини (вище керівництво незаконних збройних формувань та квазідержавних утворень), підтримали 32,4 % експертів.

Амністію на всіх, окрім вищої, середньої ланки збройних формувань, керівництва квазідержавних утворень, індивідуальних випадків скоєння злочинів проти людяності, військових злочинів, жорсткого порушення прав людини, обрали 21,6 %.

За широку амністію – звільнення від кримінального або іншого звинувачення всіх учасників збройного конфлікту на Донбасі проти України – висловилися 5,4 %.

Амністію на всіх, окрім представників вищої та середньої ланки незаконних збройних формувань, керівництва квазідержавних утворень, не визнав ніхто.

Проведене опитування стосувалось одного з найчутливіших питань усіх країн, які пережили окупацію. В експертному середовищі визнається необхідність розпочинати процес примирення в українському суспільстві вже зараз. Позиції двох груп експертів щодо основних кроків у цьому напрямку дещо різняться. 81,5 % експертів першої групи вважають, що вже зараз в українському суспільстві необхідно розпочинати процес примирення. Друга група експертів має більш «розмите» уявлення про примирення, а саме: 65,8 %

вважають, що розпочинати процес примирення треба, але 23,7 % не можуть визначитись у цьому питанні.

Експерти першої групи найбільш актуальними механізмами вважають реабілітацію та реінтеграцію українських військових до мирного життя, відновлення інфраструктури на постконфліктних територіях, покращення урядових комунікаційних механізмів, організацію діалогових майданчиків. Водночас експерти другої групи, окрім уже зазначених, визнають важливим створення механізмів компенсацій не лише військовим, але й постраждалим цивільним особам.

Майбутній економічний дизайн Донбасу (після відновлення контролю державного контролю) експерти першої групи бачать таким: розвиток малого та середнього бізнесу – 83,3 %; відновлення АПК – 42,6 %; відбудова важкої промисловості – 35,2 %; розвиток легкої промисловості – 33,3 %; розбудова вищих та професійних освітніх закладів – 31,5 %; транзитна артерія – 25,9 %; туризм – 9,3 %. Свій варіант запропонував кожен п'ятий опитаний.

На питання щодо майбутнього економічного дизайну Донбасу (після відновлення контролю державного контролю) експерти другої групи надали такі відповіді: розвиток малого та середнього бізнесу – 28,9 %; створення інноваційно активних підприємств – 26,3 %; відбудова важкої промисловості – 23,7 %; відновлення АПК – 7,9 %; туризм – 2,6 %.

Економічно зорієнтоване питання щодо майбутнього Донбасу стосувалось перспектив інвестиційної привабливості. Відповіді на питання, чи вважаєте Ви, що тимчасово непідконтрольні території Донецької та Луганської областей після відновлення контролю України будуть інвестиційно привабливими, подано в таблиці 4.

Отже, переважна більшість опитаних в обох експертних групах вважають, що тимчасово непідконтрольні території Донецької та Луганської областей після відновлення контролю з боку України не будуть інвестиційно привабливими.

Однак усі експерти зазначили, що Донбас має досить широкий спектр напрямів економічного розвитку. Зокрема, найбільш перспективними можуть бути: розвиток малого та середнього бізнесу, відновлення АПК, відбудова важкої промисловості, а також створення інноваційних підприємств.

Майже половина експертів другої групи (48,6%) вважають, що легітимні і безпечні шляхи трансформації існуючих дезінтеграційних позицій і настроїв громадян України існують. З таким твердженням з числа цих експертів скоріше згодні, ніж не згодні, 18,9%; скоріше не згодні, ніж згодні, – 16,2% і цілком не згодні – 5,4%. Не змогли визначитися з відповіддю 10,8%.

Задля здійснення ментальної деокупації і подальшої реінтеграції населення Донецької та Луганської областей експертами запропоновано комплекс заходів, як-от:

забезпечення сталого соціально-економічного розвитку України (у т. ч. підвищення соціальних стандартів, створення нових робочих місць, боротьба з корупцією, створення «соціальних ліфтів» для молоді тощо);

модернізація інформаційної політики (популяризація прикладів реінтеграції відомих особистостей; формування позитивних урядових меседжів, спрямованих на мешканців тимчасово непідконтрольних територій; сприяння трансляції українських ЗМК населенню, що наразі проживає на тимчасово непідконтрольних Уряду територіях; доведення правдивої інформації для зміцнення позитивної громадської думки про подальшу реінтеграцію);

трансформація політичного діалогу (між владою, громадянським суспільством, населенням (у т. ч. внутрішньо переміщеними особами), пошук спільних символів та героїв, застосування інструментів культурної дипломатії);

широкий суспільний діалог (усіма можливими засобами, зокрема із залученням міжнародної спільноти), постійний пошук компромісів, поступова руйнація стереотипів збройного протистояння, знаходження спільних цінностей та вироблення взаємоприйняттого погляду у майбутнє України;

удосконалення державної політики підтримки внутрішньо переміщених осіб.

I. НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

1. Ірина Бекешкіна, директор Фонду «Демократичні ініціативи».

Коли ми розглядаємо конфлікт, слід мати на увазі розрізнення. Одна річ це відмінності у думках, поглядах. Вони є в усіх країнах. Дарендорф сказав, що демократія – це вміння жити у конфлікті. Конфлікт – це коли починається боротьба навколо цих відмінностей. Боротьба людей, індивідів, соціальних груп, країн. Саме тоді відмінності стають конфліктом.

Експерти є особливою категорією населення, яка не співпадає з населенням загалом і це треба мати на увазі. Результати експертних опитувань великою мірою не залежать від кількості експертів, оскільки це особлива категорія. Вражає така нетерпимість до населення, які залишились на непідконтрольних територіях. Населення України загалом ставиться до них більш терпимо. Абсолютна більшість населення України незалежно від регіону, вважає цих людей заручниками. Хоча загалом українці є дуже нетерпимі, дуже не толерантні. Наприклад, 66 % вважають, що наркозалежних слід обмежити в їх правах. Близько половини вважає, що слід обмежити в правах представників сексуальних меншин. Натомість мінімальна кількість опитаних зазначають, що переселенців слід обмежувати в правах. Проблема є, але вона не така страшна, як вона виглядає за результатами експертного опитування. 6 % населення України вважає людей, які перейшли на ворожий бік, зрадниками. Найбільше у Центрі – 8 %, на Донбасі – 4 %. Разом з тим 11 % назвали їх байдужими до власного майбутнього. Тобто загалом населення є дуже толерантним до них, хоча 6 % теж немало.

У конфлікт це перетворюється тоді, коли є життєві обставини. Наприклад, складність мешканцям Сході орендувати житло у Києві.

Що ділить, що не ділить населення України. Зараз в усіх регіонах до центральної влади ставляться погано. Є невеликі кількісні відмінності. Трохи краще на Заході, трохи гірше на Сході. В цілому це об'єднує народ. Зростає підтримка української державності, зокрема й на Сході країни. До місцевої влади в зоні АТО ставляться дуже погано, на відміну від інших регіонів України. При цьому дуже позитивно ставляться до громадських організацій і волонтерів. Показовим є те, що найбільший рівень підтримки громадського руху саме на Заході та Донецькій і Луганській областях. Виходячи з цього доцільним є організувати опосередкований діалог між громадою та місцевою владою через громадські організації. Однак до останнього часу на Сході були не дуже добрі стосунки між місцевою владою та громадськими організаціями.

Найбільше відрізняє населення східних регіонів – це зовнішньополітичні орієнтації. Залишаються 30 % населення, які вважають, що необхідно будувати відносини з РФ, вступати до митного союзу. Проте раніше так вважала абсолютна більшість. Отже кількість прихильників східного вектору значно зменшилась. Проте підтримка НАТО залишається найнижчою. Водночас, якщо в 2013 році НАТО підтримували 0,3%, то зараз – 19 %. Це дуже великі зміни. Такі зміни будуть тривати, якщо позитивно працювати в регіоні. У цьому сенсі слід зазначити, що Донбас не дуже відрізняється у зовнішньополітичних орієнтаціях від Півдня. Південь стає тривожним, особливо Одеська область. Проте він не є монопольним регіоном з точки зору громадської думки. Якщо раніше абсолютну підтримку мали Партія Регіонів і комуністи, то зараз такої монополії немає. Є велика кількість тих, хто не визначився. По усіх питаннях немає монопольної думки – зовнішньополітичний вибір, ставлення до військових,

ставлення до конфліктів. Думки діляться і якщо правильно працювати, то можна досягнути дуже позитивних результатів.

2. Роман Шутов , програмний директор «Детектор медіа».

Результати соціологічних досліджень громадської думки, що провело КМІС на замовлення Детектору Медіа, вказують на високий відсоток населення України в цілому, і мешканців Сходу зокрема, що поділяють наративи, які поширюються Кремлем. Ось деякі з цифр:

1. 34% українців погоджуються з тим, що події зими 2013-14 років були незаконним збройним переворотом (57% на Сході, 51% на Півдні);
2. 65% українців вважають, що війна триває тому, що вона вихідна київському урядові і олігархам;
3. 48% українців вважають, що в Україні відбувається наступ на свободу слова (61% на Сході і на Півдні);
4. 27% українців вважають, що в Україні націоналісти стоять понад законом і переслідують мирних прибічників Росії (57% на Сході і 54% на Півдні).

Гіпотеза, що ключовими комунікаторами цих наративів є російські телеканали, ставиться під сумнів. Те саме дослідження вказує на те, що, хоч громадяни і мають доступ до російських телеканалів як мінімум через супутник (а 34% мешканців Сходу можуть дивитися російські телеканали просто через аналогову антену), громадяни не довіряють їм, коли мова йде про воєнні дії чи Крим (довіра не вища 1,5% незалежно від регіону).

(Дослідження не охоплювало окуповані території. Повні дані дослідження опубліковані [тут](#).)

Подальші дослідження, проведені Детектором Медіа в 2017 році, допомагають зрозуміти деякі з чинників, які сприяють такій загрозливій ситуації.

- **Урядова комунікація**

Починаючи з березня 2017 року, ДМ здійснює моніторинг урядової комунікації щодо Донбасу. Методологія моніторингу викладена [тут](#), звіти за результатами моніторингу (кожні 2 місяці) публікуються [тут](#).

Ключові висновки за результатами моніторингу, станом на вересень 2017 року, є такими:

1. В Україні немає уряду як єдиного суб'єкта комунікаційної політики. Є окремі інституції, відомства, посадові особи та політики, які мають свої власні/корпоративні/відомчі інтереси і здійснюють комунікацію для їх просування. Відтак тема Донбасу активно використовується ними для: здобуття переваги в конкуренції за ресурси; позиціонування себе перед міжнародними партнерами; здобуття електоральної підтримки «в тилу» тощо. Відтак відсутня політика «єдиного голосу», комунікація не є цілісною і послідовною (різні посадовці можуть озвучувати протилежні меседжі).
2. Відсутнє комунікаційне реагування на важливі події, що стосуються Донбасу. Також не отримують реагування вкиди та операції з боку супротивника.
3. Оскільки мешканці прифронтових територій не є привабливим електоратом через їх нечисленність, а мешканці окупованих територій взагалі електоратом не є, на них комунікація майже не спрямовується – моніторинг виявив вкрай низьку кількість меседжів, спрямованих цим категоріям населення України.
4. Керівництво держави не довіряє населенню Донбасу і в комунікації з ним обирає односторонню, пропагандистську парадигму, не виявляє гнучкості і чутливості до потреб і специфіки аудиторії.
5. Проблеми населення регіону не знаходять належного відображення в комунікації уряду, відтак стають приводом для популізму і предметом активних маніпуляцій з боку псевдо-опозиційних, а по факту колабораціоністських політичних сил.

Така урядова комунікація не сприяє розвінчанню негативних міфів, стереотипів і страхів населення Сходу України, поглиблює недовіру до уряду і держави в цілому, створює несприятливі умови для майбутнього возз'єднання країни (незалежно від того, чи воно відбудеться військовим, чи невійськовим шляхом).

- **Специфіка інформаційного споживання мешканців регіону**

Влітку 2017 року ДМ провів 9 фокус-груп та 48 домашніх інтерв'ю з тим, щоб дослідити інформаційне споживання мешканців прифронтових районів. Звіт за результатами дослідження буде оприлюднений в листопаді.

Попередні висновки такі:

Джерела інформації. Вже соціологічні дані (згадані вище) вказували на вкрай низьку довіру з боку населення Сходу до національного телебачення (лише 22%) і на цьому тлі високий рівень довіри до міжперсональної комунікації (13%). Якісне дослідження виявляє, що ці тенденції є набагато більш виразними в прифронтових громадах.

Ставлення до уряду є критичним і в цілому негативним. Це ставлення зумовлюється передусім вкрай низькою ефективністю урядових зусиль з інфраструктурної відбудови та налаштування нормального життя на прифронтових територій. До типових для українців негараздів (низький рівень соціального захисту, тарифи, безробіття і тп) додаються специфічні: не відбудовуються зруйновані об'єкти інфраструктури, проблеми з постачанням ліків і підручників, проблеми з водою і світлом. Є випадки, коли прифронтові села від початку війни не мають транспортного сполучення з новими районними центрами. Це знецінює Україну в очах цих людей, формує у людей ставлення до України як чогось, що не варто зусиль, страждань і тим більше людських жертв. Особливо це загострюється в порівнянні з ситуацією по інший бік лінії розмежування, де як раз відбудова і соціальні аспекти використовуються популістськими маріонетковими урядами в їхній пропаганді.

Комунікація представників українського істеблішменту сприймається скептично. В першу чергу, громадяни не відчують зв'язку цієї комунікації з їхнім реальним життям, з їхніми проблемами. «Це не про нас» - один меседж, «вони нам брешуть» - другий. Останнє вони пояснюють передусім викривленими повідомленнями про бойові дії; також багато нарікань на звітування Президента щодо Мінського процесу і перемир'я: «все одно, що вони там радяться і що говорить президент, у нас як стріляли, так і стріляють».

Українські медіа не мають довіри. Перше – вони є платформою для комунікації уряду і політиків, а ця комунікація «не про нас». Друге – вони не приділяють належної уваги проблемам регіону, реальним проблемам і потребам цих людей; теми висвітлюються вибірково, і громадянам здається, що ЗМІ цікавить лише красива картинка з фронту, а реальні потреби людей їм не цікаві. Частими є помилки і неточності в географічних назвах, до чого люди чутливі. Третє – сам контент цих ЗМІ не відповідає інформаційним потребам цих людей, тому що він

заточений для «тилу». Мешканці прифронтових районів не знаходять там інформації, яка їм потрібна в першу чергу, і відповідає на свої питання.

(На додаток, є ряд речей суто медійного плану, які відштовхують глядача: це суцільний негативний дискурс (все погано; суцільна корупція, і при цьому жодних судових рішень; ніщо не змінюється в кращий бік), демонстрація надмірної заможності еліти (у форматі критики чи світських хронік), брак місцевих новин.)

В результаті у громадян складається відчуття суцільного обману, в якому беруть участь всі – медіа, політики, уряд. Це спонукає їх ізолюватися від українського медійного поля.

Російські медіа та органи пропаганди маріонеткових урядів на окупованих територіях не користуються довірою громадян. Тому головне джерело новин – це повідомлення від друзів, знайомих, волонтерів, військових.

3. Віктор Андрусів, Виконавчий директор Українського інституту майбутнього.

Я вражений деякими результатами експертного дослідження. Коли опитали експертів і у них на 30% місцеве населення – зрадники, то це насправді говорить про головну проблему реінтеграції і взагалі роботи в цьому напрямі – комунікаційну політику. Належна комунікаційна політика відсутня. Один із прикладів, це те як ми називаємо людей, які були вимушені виїхати: ми називаємо їх або ВПО, або переселенці.

І немає якогось визначення як насправді їх називати. Можливо більш правильно називати їх потерпілими від військових дій. Тому, що це би означало в тому числі, що ми і розуміємо - люди потрапили у складну ситуацію. А не просто - ВПО. ВПО це міжнародний термін для організацій, які не

заглиблюються в суть причин: чому так сталося, хто винен, громадянський конфлікт, війна. Це нецікаво вони вживають ВПО. І ми починаємо за ними повторювати. Але і в цьому прикладі, відсутня комунікаційна політика. Це означає, що держава взагалі не визначилась, ні щодо цих людей, ні щодо цих територій. Взагалі позицію у тих самих експертів щодо того, як ми маємо трактувати цей конфлікт, який ми маємо бачити вихід із нього. Відповідно, воно починає жити само по собі: одні мають дискурс про те, щоб повернути, інші про те що нам це не вдасться - там зрадники. Або нехай вони розплачуться за те, що там сталося. Держава вже реагує за результатами соціологічних досліджень. Тобто ми маємо таке собі імітаційне повернення. Воно виглядає так: не повертати не можемо, але стосовно самого повернення ми не впевнені.

Комунікаційна політика має ще одну проблему, окрім того, що вона є не сформованою, вона ще й не працює на Донбасі. Суспільство на Донбасі є досить гомогенним, зібраним, монолітним і комунікувати через Послання Президента з ними або через місцеві медіа дуже складно і неефективно, тому що ключова система комунікації на Донбасі це система із вуста в вуста. Тобто люди спілкуються вживу і оскільки зазвичай там великі підприємства, тобто багато людей працюють разом, вони поширюють між собою цю інформацію. І в результаті того що, Київ не добирається до людей, умовно кажучи, та інформація, яка починає курсувати - є переважно сильно викривлена: люди взагалі неправильно розуміють а ні політику Києва, а ні ставлення нашої держави до цієї ситуації.

В опитуванні не було одного дуже цікавого питання, яке поставили в іншому дослідженні. Воно звучить так: на кого місцеве населення взагалі покладає відповідальність, за те що сталося? Ті результати дослідження, які я бачив, і як підтверджує людина, яка над цим працювала, більшість місцевого населення за війну покладає відповідальність на Майдан і на Україну. І це знову ж таки питання до державної політики, наскільки дійсно працюють комунікації

та роз'яснення місцевому населенню для зміни такого розуміння причин війни. І звичайно, що звідси і просувається вороже ставлення до військових, вороже ставлення до якихось ініціатив, є ще великий фактор недовіри. Люди взагалі не довіряють тому, що держава планує робити.

Ще одна річ, яка мене збентежила - віра в малий середній бізнес, тому що експерти, які були опитані, окрім того, що очевидно, не часто бували на Донбасі, то вони ще не читають дослідження. Наприклад пані Ірина провела дослідження в 2015, яке показало, що 66 % місцевого населення не буде займатися малим середнім бізнесом за жодних умов. Питання там кредитів, коштів, реєстрації, за жодних умов не будуть впливати. Тому що, є певна школа цінностей в цьому регіоні і робота на заводі - це впевненість в завтрашньому дні. Це - одна із трьох найважливіших цінностей цих людей, люди не готові брати на себе відповідальність, йти на ризик. Створювати ризик створювати бізнес. Випробувати якусь невідомість. Робота на заводі – це стабільність, впевненість у завтрашньому дні. І це теж приклад того, що експерти опитування і ті, хто тут робить державну політику, об'єктивно не розуміють цей регіон, і ключові відмінності у цінностях і пріоритетах, і баченні. Найважче, я, як людина яка там працювала, можу сказати, це щось донести із регіону в Київ, бо комунікація одностороння. Ми вам скажемо, що робити. Коли щось звідти кажуть взагалі не приймається.

Щодо політики реінтеграції я скажу пару речей, які, на мою думку, є ключовими: по-перше, треба дійсно сформулювати визначення, хто є ці люди. Тобто чітко сказати, що це є наші громадяни і взагалі сформулювати інше трактування конфлікту. Я би трактував цей конфлікт, як захоплений літак. Коли літак захоплюється, пасажери є заручниками терористів, і вони щоб вижити змушені вдаватися до різних кроків. Але ми повинні шукати можливості їх звідти витягнути. Неважливо яке рішення ми приймаємо, за жодних обставин ми не повинні звинувачувати в чомусь пасажирів літака. Це моя пропозиція із

трактування конфлікту. Можна і по-іншому. Можна дійсно сказати, що це є окупацією, люди живуть і перебувають в окупації. Можна в інтернеті пошукати картинки, як окупований Київ виглядав скільки людей стояли на мітингу на підтримку нацистів. Тому що люди в окупації хочуть жити і вони просто виживають. Це повинно бути також суспільним дискурсом, політичним дискурсом, який так це трактує. Інше важливе питання, людина є громадянином, і ми повинні не лише поважати їх права, але й створювати позитивну дискримінацію, потрібно створити додаткову інфраструктуру, яка дозволить цим людям легше реалізовувати свої права. Наразі розглядалася можливість вступу абітурієнтів з непідконтрольних територій. Розробили певну схему, за якою діти приїжджають в якийсь центр, щось здають, щось доводять, у той же час, ці діти їдуть у Ростов і нічого не доводять, і нічого не пояснюють, і всюди вступають. Тобто ворожа держава створює їм легші умови для інтеграції, ніж ми. А ми їм говоримо: іди оформлюй атестат, іди перездавай, іди школу шукай, але так не можна, треба навпаки. Ці люди повинні мати легші можливості інтегруватися у нашому суспільстві, ніж у ворожому. Я можу наводити ще багато подібних фактів, але на жаль мало часу. Демократія – це не про конфлікт, а про дискусії. Так чи інакше державна політика - це є визначеність, тобто у першу чергу визначеність, як ми трактуємо ці речі, і перелік кроків, які ми здійснюємо на їхнє вирішення.

3. Ганна Маляр, юрист, викладач Вищої школи суддів.

Я буду говорити про мовне питання, яке також є наріжним каменем, і може бути причиною протиріч у суспільстві, а можливо і є. Про це скажуть соціологи. До мене звернулася група депутатів з проханням зробити експертне заключення щодо мовного законопроекту, який підтримано сьогодні більшістю депутатів. Це законопроект 5607. Я брала участь у спільній роботі з інститутом української мови, і мені здається що ми дійшли спільного бачення щодо того,

якою мусить бути державна правова політика у цій сфері. Адже, закон - це інструмент. І око можна оперувати лопатою, а можна взяти інструмент, який справді допоможе пацієнту. Я ні в якому разі не заперечую нашій спільній позиції, яку ми висловлювали у Верховній Раді, що закон про державну мову мусить бути. Питання у тому, яким він мусить бути. Враховуючи ті умови, які склалися в Україні, дійсно, я мушу повідомити, що по сьогодні Україна ніколи не мала закону про державну мову. І у нас завжди діяли, до Ківаловського закону, який і на сьогодні є чинним, закони про мови, у множині, національних меншин. Тому, дійсно, якщо такий закон буде прийнято, це буде вперше. Якщо ми з вами відслідкуємо законотворчі процеси (закони і заборони), тому що це все лежить в правовій площині, то з 1622 року 58 хвиль законодавчої заборони української мови. Тобто всі, хто захоплював цю територію, не просто її забороняли, а видавали про це укази, створювали відповідну законодавчу базу, і, навіть, зазначали там мотивацію, чому вони це роблять. Це є в указах російського Сенату. Зокрема, тому що культурно-освітня діяльність в Україні може викликати наслідки, що несуть загрозу спокою та безпеці Росії. Те саме зазначалося і у польських документах. Це до того, щоб ми зрозуміли, що є для нас фактором національної безпеки, мова є одним із цих елементів. І ті країни, які намагаються завоювати Україну, теж так вважають. І одним із пріоритетів заборон, які вони вчиняли на території України, це якраз була заборона державної мови. Стосовно законопроекту, моє експертне заключення є у Верховній Раді, я сподіваюсь що до нього дослухаються, не буду зараз давати аналіз усього законопроекту. Просто хочу продемонструвати на декількох перших статтях і механізмах не просто недолугість, а провокацію і шкідливість таких законотворчих ініціатив. Вони можуть не просто призвести до конфлікту, а можуть зіпсувати те невелике, що на сьогодні зроблено. Як би ми не критикували владу, щось все ж таки робиться. Цей закон може знівелювати абсолютно все, хоча він має тотальну підтримку у Верховній Раді. Насамперед,

він не встановлює ніяких засад мовної політики в принципі. Вони встановлюються мовними указом Президента, що ми розуміємо є по ієрархії нижчим, ніж закон. І так не має бути. Це повинен встановлювати закон. Ключове, що існуючі на сьогодні сучасні досягнення правової науки, говорять, що якщо ми встановлюємо виключно заборони, виключно санкції, вони не призводять до зменшення порушень. Цей закон не дотримується цієї сталої світової практики, коли має бути баланс санкцій і заохочень. Дійсно, я можу саме як юрист кримінолог підтвердити, у нас є опитування і результати, що українське населення воліє постійно, щоби санкції посилювали, збільшували. І цим користуються політики. Проте це ніколи не призводило до зменшення злочинності. Це є доведеним фактом, так само, як і не тільки в площині кримінальній, а якщо ми говоримо про адміністративні правопорушення, або от наразі про порушення норм закону про державну мову. Відповідно, концентрація і кількість заборон, які є у цьому законопроекті, є не просто неефективним, а є застарілі правові методи, які вже давно не використовуються у світі. Відповідно, вважаю, що державна мовна політика повинна базуватися, якщо ми говоримо про закон, на балансі і заохочень, і санкцій, якщо взагалі санкції тут доречні. Це все таке питання дискусії. Другий важливий момент законопроекту, на який я хочу звернути увагу, це такі кричущі помилки, наприклад, функція мови - державотворення. Функція мови - комунікація. "Мова дала офіційну назву державі". Не може таке міститися у законопроекті і вже восени його хочуть голосувати. Значна помилка, що багатомовність, відповідно до цього закону, провокує мовний розкол, і на думку авторів законопроекту, а я наголошую, що це більше ніж 30 депутатів, які з тих фракцій, які дадуть голоси. Багатомовність провокує мовний розкол, що має за собою тягнути відповідальності, що це тягне насильницьку зміну конституційного ладу. Значить, це звучить гарно з політичної трибуни, але в нас немає взагалі юридичних механізмів визначення, що таке мовний розкол. Його не можна

довести у суді, визначити виміряти, і тому з точки зору юридичної техніки, взагалі цю норму не можна ніяк виміряти. Більше того крок, незрозуміле на момент прийняття законопроекту а, в якому стані ми знаходимося: стані мовного розколу чи стані мовного єдності? І ключове, в нас хочуть ввести кримінальну відповідальність за навмисне спотворення української мови. Я можу сказати, що це теж процесуально не можна довести у суді навмисність спотворення. Якщо людина пише з помилками, це може бути наслідком розладів, різних, у тому числі, невиліковних. Критерії і стандарти української мови теж не потрібно визначати на законодавчому рівні, тобто це є перегибами у даному разі. І останнє, закладено корупційну схему формування національної комісії зі стандартів державної мови. Чомусь філологів будуть призначати приміром суді, вища рада правосуддя, але не будуть призначати адвокати, митці, прокурори. Взагалі не зрозуміла схема, хто у цій державі буде опікуватись питаннями реалізації цього закону.

II. РЕАБІЛІТАЦІЯ ТА АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ДО МИРНОГО ЖИТТЯ

1. Яблонська Тетяна Миколаївна, доктор психологічних наук.

Проблема адаптації військових до мирного життя гостро стоїть в усіх країнах, які мали досвід участі у збройних конфліктах. Відстрочені наслідки переживання людиною участі у бойових діях виявляються, за даними науковців, у ціннісно-смислових та моральних девіаціях; негативних психічних станах (дезадаптація, зниження опірності організму, нервово-психічне перенапруження тощо) та їх переході у посттравматичні стресові розлади (ПТСР). При поверненні додому учасники військових операцій мають цілу низку проблем у стосунках із соціумом, а іноді й із законом, оскільки у них формується стійке небажання дотримуватися юридичних норм і правової регламентації їх професійної діяльності. Зокрема, у науковій літературі описано «в'єтнамський синдром»,

який виявлявся у тому, що більшість демобілізованих не змогли знайти свого місця у житті: суспільство свідомо чи несвідомо відмежувало від себе осіб, які повернулися в нього «іншими», не схожими на всіх оточуючих.

На сьогоднішній день проблеми психологічної і психосоціальної реабілітації учасників бойових дій є одним із найбільш актуальних напрямків наукових досліджень і практичної психологічної роботи в Україні. Серед основних напрямків досліджень у цій сфері можна виокремити наступні:

- комплексні медико-психологічні дослідження наслідків участі у бойових діях та розробка ефективних моделей і засобів реабілітації учасників бойових дій, зокрема, вивчення особливостей перебігу ПТСР та розробка реабілітаційних програм з метою подолання наслідків травми, запобігання деструктивним проявам серед бійців – суїцидам, алкоголізації тощо;
- вивчення психологічних і соціально-психологічних проблем, з якими стикаються учасники бойових при поверненні до мирного життя: адаптація до мирного життя, особистісні зміни внаслідок бойового досвіду, психологічна допомога сім'ям учасників бойових дій;
- вдосконалення технологій і практик надання психологічної допомоги учасникам бойових дій;
- професійна підготовка психологів, соціальних працівників до роботи з учасниками АТО.

Складнощі соціально-психологічної адаптації зумовлені тим, що участь у бойових діях вимагала від бійця перебудови більшості психічних функцій; це забезпечувало ефективну діяльність і власне збереження життя в тих умовах; наслідки такої перебудови після повернення із зони бойових дій потребують корекції і пошуку нових особистісних ресурсів для включення у звичне цивільне життя. При поверненні до мирного життя в комбатантів часто спостерігається:

- почуття провини,
- зміна самоусвідомлення, самовідчуття,

- труднощі адаптації, пов'язані зі зміною уявлень, цінностей, ставлення до навколишньої дійсності в результаті екстремального досвіду,
- виражений радикалізм по відношенню до звичних «мирних» порядків, загострене почуття справедливості, відчуття, що оточуючі їх не розуміють, прагнення спілкуватися виключно з побратимами.

В ході реадaptaції особистість має перебудувати основні способи сприйняття, інтерпретування, реагування на оточуюче «мирне» життя та себе в ньому, віднайти внутрішні психологічні ресурси.

В результаті психологічного дослідження, проведеного в липні-серпні 2016 року на базі рекреаційно-оздоровчого комплексу м. Хирів Львівської області, виявлено, що переважна більшість демобілізованих бійців (65%) досить високо оцінюють власну самоефективність, більшість з них (75%) ефективно долають стрес. Водночас, частина опитаних відзначаються високим рівнем стресу (25%) і низьким рівнем самоефективності (20%). Також близько 20% опитаних відзначаються зниженням показників психофізіологічного стану, що виявляється у низьких рівнях активності, настрою, самопочуття, пізнавальних потреб і свідчить про складнощі соціально-психологічної адаптації. Отже, значна кількість демобілізованих бійців (20-25%) знаходяться в стані дезадаптації; саме ця група комбатантів потребує першочергової психологічної та психотерапевтичної допомоги.

Важливим є сімейний ракурс проблеми адаптації учасників бойових дій. Дослідження доводять, що сімейне оточення є вкрай важливим в процесі соціально-психологічної адаптації комбатантів до мирного життя – воно може як стати ресурсом для успішної адаптації на основі інтеграції їх досвіду і сімейної підтримки, так і загострити негативні стани і внутрішні конфлікти комбатантів. У свою чергу, сім'я теж потребує психологічної підтримки, навчання, оскільки з поверненням бійця додому зіштовхується із значною кількістю проблем, зокрема наслідками бойової травми (ПТСР, депресивні й тривожні стани, агресивність).

У результаті психологічного дослідження сімей учасників АТО виявлено, що ці сім'ї переживають кризу, яка має тривалий перебігу, специфічні прояви на різних етапах, пов'язані насамперед з травматичним впливом і особистісними змінами бійців. Виявлено, що сім'ї з міцними емоційними зв'язками, більш ефективною комунікацією швидше долають наслідки стресу, мають нижчий рівень напруження, провини, тривоги, і, відповідно, більше ресурсів для подолання. Результати дослідження свідчать про те, що психологічної допомоги потребують не лише учасники бойових дій, а і їхні сім'ї, зокрема дружини, які стикаються з невмотивованою агресією, зловживанням алкоголем, не знають, як правильно діяти у випадку, коли бійці переживають флеш-беки. Тож психологічна допомога сім'ям має бути складовою психологічної реабілітації бійців АТО, що сприятиме виробленню ефективних копінг-стратегій подолання стресу, адаптації до мирного життя, профілактиці домашнього насильства.

На думку фахівців, ефективність реабілітаційних психологічних впливів на травмовану особистість визначається збільшенням стабілізаційних та зменшенням екстремальних, ризикованих практик побудови життя, досягненням певного балансу між ними. Саме сім'я дає людині ту стабільність і прийняття, які дозволяють долати наслідки травми.

Водночас, попри негативний вплив на психіку людини травматичних подій, досить часто спостерігаються і позитивні наслідки. Так, чимала частина учасників бойових дій відзначають позитивні зміни, які стосуються більшої осмисленості, усвідомленості життя, переоцінки цінностей, зростання впевненості в собі, цілеспрямованості. У них визначається стійка життєва позиція, з'являються нові особистісні смисли; вони, як ніхто інший, орієнтовані на духовні цінності. Тож учасники бойових дій, за умов їх успішної адаптації, складають значний потенціал суспільства, адже вони є взірцями патріотизму, мужності, відданості, ініціативності – саме тих чеснот і цінностей, яких так бракує нашому суспільству.

2. Наталя Пальчик, ГО «Лінія згоди»

Проект спрямований на роботу з демобілізованими воїнами АТО. У минулому році було реалізовано проект «Піксель». Було виявлено низку типових проблем, з якими стикаються демобілізовані військові. Основні проблеми були озвучені у фільмі «Додому». Зокрема, це незрозуміння батьками: «навіщо ти пішов воювати», немає контакту з рідними людьми. Збільшилась кількість розлучень. Необхідно проводити реабілітацію не лише з військовими, але й з їх родичами зокрема дружинами, щоб вони краще розуміли своїх чоловіків. Проект «Піксель» містив процес реабілітації дружин.

Часто військові не бачать у мирному житті шляхів своєї реалізації. Необхідною є підтримка спільнот колишніх воїнів АТО, у рамках таких спільнот воїни підтримують одне одного, у них можна побачити успішний досвід реабілітованих бійців, повчитися цьому досвіду. Перша хвиля добровольців краще виходить з військового життя, оскільки вони свідомо пішли воювати, свідомо завершили свою військову діяльність і чітко розуміють, що після цих подій потребують певної реабілітації. Вони розуміють, що потребують вміння жити у мирних обставинах зі своїм новим досвідом. Але цей досвід є важливим, його слід лише правильно застосувати. Є проблем з алкоголем та наркоманією. Проблеми з роботодавцями, не всі вони хочуть брати на роботу демобілізованих учасників АТО. Збільшення кількості людей з обмеженими можливостями, проте інфраструктура населених пунктів не пристосована для таких людей.

**3. Олена Копіна, ГО «Лабораторія мирних рішень» Фонд місцевої демократії.
Адаптація українських військових до мирного життя після їх демобілізації у малих містах, селищах міського типу та у сільській місцевості.**

Матеріалами для виступу стали результати зустрічей із воїнами АТО.¹ Головна проблема для демобілізованих воїнів АТО - відсутність роботи у містечках, селах, де вони мешкають. Право на безкоштовне отримання у власність земельних ділянок, яке передбачене для учасників АТО, сприяло б самозайнятості, створенню соціально орієнтованого бізнесу, нових робочих місць. Це право регулюється частиною 6 статті 118, а також статтями 121 та 122 Земельного кодексу України. Учасники АТО можуть отримувати ділянки із земель державної власності (в межах областей), або комунальної власності в межах населених пунктів) в наступних розмірах: для ведення фермерського або особистого селянського господарства - до 2 га; для ведення садівництва - до 0,12 га.

Однак, на практиці учасники АТО стикаються з низкою проблем, серед яких:

1. Забюрократизована процедура оформлення землі та її нестача через те, що органи місцевого самоврядування вже розподілили землю, або здали її в оренду до початку дії Закону «Про статус ветеранів війни, гарантії соціального захисту», а саме статті 12. Наразі ж згідно Постанови КМУ №413 від 07.07.17. «Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними» право демобілізованих воїнів отримати землю поза межами місця прописки (навіть, якщо ОМС, на території дії якого проживає екскомбатант, не може виділити

¹Матеріалом для виступу стали результати зустрічей із воїнами АТО під час реалізації проєктів: «Діалог заради миротворчості»: огляд проблем реінтеграції демобілізованих воїнів АТО у громаду м.Чугуєва, Харківської області. Проєкт реалізований за підтримки AlertInternational (травень – червень 2017 р.) та «Розвиток малого бізнесу як основа миру»: стаді-тур демобілізованих воїнів АТО з Харківщини (Нововодолазький, Чугуєвський, Дергачівський райони Харківської області) до Львова та Львівської області з метою ознайомлення з успішним досвідом сільськогосподарського малого бізнесу із залученням воїнів АТО та переселенців. Проєкт підтриманий ініціативою «Жінки за мир на Донбасі» (червень 2017 р.). Загалом у проєктах взяли участь 20 воїнів АТО.

земельну ділянку через брак вільних земель) уповільнилось через необхідність ставати до черги бажаючих воїнів, які не отримали землю за місцем прописки.

2. відсутність у демобілізованих воїнів навичок підприємницької діяльності;
3. відсутність можливостей отримати дешеві кредити на проекти, пов'язані із сільськогосподарською діяльністю, зеленим туризмом;
4. відсутність розуміння принципів і перспектив КООПЕРАЦІЇ між членами громади для створення колективних господарств та організації спільного сільськогосподарського виробництва, або об'єктів сільського туризму. До того ж розподіл земель у 2014-2015 роках відбувався без вивчення потреб воїнів, які отримували землю (чи під садівництво\городництво, чи під індивідуальне будівництво), що часто унеможлиблює створення сільськогосподарських кооперативів на об'єднаних ділянках землі, бо господарі мають різні плани на її використання.

Ці проблеми часто змушують учасників АТО здавати, продавати землю. Бо земля - єдиний вид пільг, який можна розглядати як перспективний актив (чи коли господар очікує на підвищення її вартості у майбутньому, чи негайно продає). Така ситуація, з одного боку, перешкоджає встановленню соціально-економічної безпеки екс-воїнів АТО, а, з іншого боку, не сприяє сталому розвитку місцевих громад, в яких ці учасники АТО проживають. Крім того, земля воїнів АТО стає предметом корупційних схем. Крім того, відсутність роботи змушує воїнів повертатися на фронт.

Слід також відзначити, що обіцянки, надані центральною владою воїнам АТО стикаються з обмеженими ресурсами громад (земельними, у тому числі), створюючи поле для конфліктів між демобілізованими воїнами та ОМС. Наприклад, виділення землі, матеріальна допомога воїнам, незалежно від кількості жителів у місті. *«У маленьких містечках, де один ветеран на все місто, отримує виплати у великих розмірах і Чугуїв, де кількість ветеранів*

зростає з кожним днем, а це додаткове навантаження – на місцевий бюджет»..

Програми центрів зайнятості спрямовані задовольняти попит на вакансії, потреби у перекваліфікації та отриманні нових спеціальностей демобілізованими воїнами АТО, не враховують особливості інфраструктури малих міст, наявності виробництва. Наприклад, Центр зайнятості харківського регіону пропонує бажаним отримати фах токаря, верстальника, фрезерувальника, однак у селах, або маленьких містечках немає ані обладнання, ані виробництва для подібних професій. Спеціальність запропонована для навчання, яка відповідає вимогам життя за межами великих міст, - водій. Таким чином, у демобілізованого воїна, який отримує професію у Центрі зайнятості, немає іншого вибору, як шукати роботу поза межами населеного пункту, де він мешкає.

Програми громадських організацій, які пропонують отримати нові спеціальності воїнам АТО, орієнтуються на «модні» професії, які потребують ґрунтовної базової освіти, розраховані на довгострокове навчання. Наприклад, одна з громадських організацій Харківщини пропонувала у рамках проекту інтеграції воїнів АТО навчити учасників основам ІТ та веб-дизайну без урахування, що велика кількість колишніх воїнів, які не мають вищої освіти, залишаються поза межами подібної пропозиції.

Грантові програми від громадських організацій та благодійних фондів для залучення демобілізованих воїнів АТО до розвитку с\г бізнесу на землі є локалізованими, через низький рівень розповсюдження інформації у сільській місцевості не охоплюють більшість екс-комбатантів, які мають можливість розвивати бізнес на власній землі. Проекти державних структур містять цікаві ідеї, однак залишаються формальними заявками без висвітлення ходу їхньої реалізації. Наприклад, проект з працевлаштування демобілізованих воїнів,

учасників АТО із залученням їх до створення мережі сільськогосподарських підприємств на території Харківської області «Працюй на рідній землі».

Таким чином, сьогодні нагальною є потреба організації у районах області програм для воїнів АТО з підвищення рівню кваліфікації, отримання спеціальностей, які враховують потреби ринку праці, реальні перспективи працевлаштування. Для реалізації бізнес-ініціатив у сфері сільськогосподарського виробництва потрібний обмін досвідом з питань кооперації з іншими регіонами України (наприклад, Львів, Львівська область). Багато экс-комбатантів – люди із загостреним відчуттям справедливості, яскравими лідерськими якостями, готовністю брати на себе відповідальність за своїх побратимів. Саме вони – потужний потенціал громадського лідерства у громадах. Для конструктивної реалізації цього потенціалу на місцях необхідні тренінги з основ діяльності громадських організацій, проектного менеджменту, грантрайтингу, правова освіта, основи ефективної комунікації, емоційного інтелекту, командостворення та розв'язання конфліктів.

Серед слабких сторін адаптації демобілізованих воїнів АТО є також сприйняття у громаді самих воїнів. Жителі вважають їх людьми із нестабільною психікою, схильними до різних видів девіантної поведінки (*«нормальна» людина не пішла б воювати», «не мав грошей відкупитись»*), не сприймають їхню службу як подвиг. Ветерани жаліються, що почувуються «забутими», потрібними лише на офіційні свята, щоб чиновники поставили «галочку». У деяких громадах виникають конфлікти ветеранів АТО з органами місцевого самоврядування, спілками ветеранів Афганістану щодо увіковічення пам'яті загиблим воїнам АТО.

Психологічна реабілітація воїнів у сільській місцевості фактично відсутня через брак фахівців. Грантові програми громадських організацій не в змозі надавати регулярну психологічну допомогу ветеранам та їхнім родинам. Ветерани, які страждають від ПТСР, намагаються заглушити психологічний біль

алкоголем, наркотиками, неконтрольована агресія призводить до випадків до домашнього насильства, невирішені проблеми та зневіра у собі та у оточенні - до самогубств.

Ветерани АТО підкреслюють важливість формування громадської думки стосовно воїнів АТО (у тому числі, формування традицій з шанування пам'яті загиблих), задоволення потреб у реабілітації (соціально-психологічній, медичній), допомоги в оформленні документів (на будинки, на землю), організації культурного відпочинку (творчість, кулінарні заходи), участь релігійних організацій у процесі реабілітації.

4. Денис Кобзін, директор Харківського інституту соціальних досліджень

Хотів би висвітлити дещо інший аспект щодо військових та громади у зоні АТО. У 2012 році на замовлення ЗСУ було проведено дослідження стосовно взаємовідносин між місцевим населенням та військовими. Кожного року ми повторюємо таке дослідження, щоб дивитися як змінюються відносини між ними у зоні АТО. Результати показують яку роль для місцевого населення відіграють військові. Зокрема, дані досліджень показують, що кожен шостий мирний житель ставиться із повагою і довірою до українських військових. ЗСУ, як інститут є першим за довірою у Донецькій та Луганській областях, поступається він лише Церкві.

Певні специфічні проблеми є, вони пов'язані із тим, що велика кількість військових зараз заходиться у регіоні. Багато залишить від того, як військове керівництво реагує на проблемні ситуації, які виникають, на звернення до нього. Чи намагається військова адміністрація на місцях знайти порозуміння із громадою. За даними дослідження від 2017 року основні докори з боку місцевого населення у Донецькій області зумовлені великою кількістю військових на підпитку, невиправданим застосуванням фізичної сили, зростанням злочинності, порушенням правил дорожнього руху. У Луганській

області помітно зменшення напруги між місцевим населенням та військовими. Однак проблемним питанням залишається носіння військовими зброї у громадських місцях. Основний висновок полягає у тому, що українські військові є ключовим фактором безпеки на місцях, особливо у віддалених населених пунктах, на лінії розмежування. Українські військові окрім безпеки виконують інші функції у забезпеченні потреб громади. За умови якщо командир знайшов спільну мову із самою громадою. Зокрема, вони надають медичну та транспортну допомогу, а також допомагають школам. Здебільшого це добра воля окремого командира. Однак, здається, що самі ЗСУ не розуміють наскільки важлива їх роль у забезпеченні безпеки у регіоні. Дуже часто вони замінюють медиків, поліції, а також інші органи, які там не працюють. З огляду на це необхідно проводити роботу з військовими щодо кращого розуміння ними їхньої ролі.

Потенційно роль військових у громаді буде зростати у разі загострення конфлікту. Отже дії на випадок потенційного загострення мають бути розроблені заздалегідь. Військові мають чітко знати які функції, відповідальність будуть нести за специфічних обставин – евакуації, інших екстрених ситуацій. Слід відзначити, що потенціал порозуміння між місцевими громадами та військовими у зоні АТО є дуже великим. Достатній рівень довіри є. Необхідно створювати майданчики для обговорення таких проблем. Довіру слід розбудовувати і її рівень цілком може підвищитися у наслідок цілеспрямованої роботи.

«CIMIC» (Civil military cooperation) міг би працювати ефективніше, однак вони обмежені у своїй діяльності зовнішніми рамками. У них є один ключовий недолік - це трьохмісячна ротація. Це дуже короткий строк, оскільки як тільки представник CIMIC набуває певних зв'язків, порозуміння довіри, із громадою, волонтерами, то він змушений покинути цю територію. На його місце приїжджає інша людина, яка починає вибудовувати стосунки з початку.

Це дуже стримує роботу CIMIC регіоні. Рівень насильства з боку військових. Спостерігаються випадки насильства однак вони не набули системного характеру.

5. Георгій Салищук, міжнародний благодійний фонд «Карітас-Україна».

Організація має таку особливість, ми можемо виступати одразу у трьох іпостасях. По-перше, це міжнародний благодійний фонд, оскільки ми входимо до світової конфедерації «Карітас». По-друге, це громадська організація. По-третє, церковна структура, останнє дає можливість користуватися церковною інфраструктурою у тих проектах, які ми проводимо. «Карітас» має можливість працювати по обидві лінії фронту, як на Сході, так і на Заході країни. Власне перші проекти по допомозі почались з допомоги кримчанам, які переїхали до Львова. На Донбасі ми почали працювати з липня 2014 року. За власним досвідом можу сказати, що протягом цих трьох років спостерігається позитивна динаміка ставленні місцевого населення до українських військових. Однак на початку конфлікту у самих військових було дуже упереджене ставлення до місцевого населення, саме виключно як сепаратистське. CIMIC зробили великий внесок, через їхню структуру ми можемо допомагати у безпосередній зоні військових дій. На тому боці «Карітас» так працювати не може. Там є населені пункти, які відрізані від будь-якої допомоги. Люди з того боку дуже часто перетинають лінію розмежування і бачать цю різницю. Іншою перевагою є можливість працювати психологам у зоні проведення АТО. Насправді у буферній зоні є великий запит від батьків на те, щоб психологи працювали з місцевими дітьми, тому що вони бачать позитивний ефект їхньої роботи. Це є чи не єдина територія в Україні, де є позитивне ставлення. На окупованих територіях робота психологів взагалі не допускається, тому що це сприймається як тиск на психологію людини. Важливою проблемою є інфраструктурні проекти. Коли такі проекти реалізуються, то люди дуже позитивно сприймають

- як піклування про них. Держава має надати допомогу громадським організаціям, які працюють в зоні АТО. Відбудова інфраструктурних проектів – здолання бездіяльності місцевої влади. Підтримка бізнес-проектів на цих територіях. «Карітас» надав підтримку 1500 тис. проектів.

III. ВПО та приймаючі громади.

1. Тетяна Дурнєва, виконавчий директор ГО «Група впливу».

Слід приділити увагу системним конфліктам між державою та ВПО. Діалог відсутній. Свідченням цього є акція ВПО біля КМ України «Сніжна куля проблем переселенців: четвертий рік без відлиги». В ній взяли участь громадські організації, які четвертий рік працюють з проблемами ВПО, надають юридичні, психологічні послуги тощо. Зокрема вони отримали більше 100 тис. звернень по допомогу. Натомість усі ці звернення мали б бути адресовані державі. Власне великою мірою Уряд розробляє і впроваджує Постанови, які й зумовлюють появу проблем для переселенців. Щороку підвищуючи градус конфлікту, який є між переселенцями та державою. Власне цілісної політики стосовно ВПО не існує. Але якщо ті кроки, що є зараз є політикою, то це ще гірше. Оскільки така політика має дискримінаційний характер щодо переселенців, тих громадян, які постраждали від агресії РФ, постраждали від того, що держава не виконала своїх зобов'язань стосовно своїх громадян. Зокрема щодо їх захисту. Адекватна державна політика стосовно забезпечення прав ВПО є необхідною для подальшої реінтеграції тимчасово непідконтрольних територій. ВПО є важливим комунікаційним ресурсом між Україною та населенням, яке залишилось на тимчасово окупованих територіях. За різними оцінками близько 70-80 % людей, які мешкають на тих територіях, отримують інформацію від ВПО. Інформація, яку вони отримують, зокрема щодо перевірок, дискримінації громадян України у правах тощо, формує

скоріше негативний образ України, сприяє зростанню недовіри до української держави. На четвертому році конфлікту у нас немає людиноорієнтованої політики держави щодо ВПО та людей, які залишились на непідконтрольних територіях, що є небезпечним фактором у перспективі повернення, деокупації, реінтеграції. Прірва між державою та людьми стає дедалі більшою. Власне так акція «сніжна куля» може перерости у лавину і що з нею робити наразі незрозуміло. Ми продовжуємо отримувати постанови від Уряду, які обмежують переміщених осіб, значно ускладнюють права людей, які навпаки потребують більшого захисту та допомоги. Навпаки має бути позитивна дискримінація щодо цих людей.

У процесі інтеграції ВПО до нових територіальних громад є важлива перепона – обмеженість права на політичну участь на місцевому рівні, виборчі права. Переселенці, які вже четвертий рік живуть у нових громадах не мають права на участь у прийнятті рішень на місцевому рівні. Оскільки брати участь можуть лише члени територіальних громад, а членство визначається місцем реєстрації. Переважна більшість переселенців не є зареєстрованими. ГО «Група впливу» провела дослідження у фокус-групах десяти регіонів України. Досліджували причини того, чому переселенці можуть змінювати місце реєстрації. Переселенці назвали три специфічні причини: по-перше, неготовність розірвати ментальний зв'язок із покинутим місцем проживання; по-друге, з'являються нові ризики, небезпеки під час перетину лінії розмежування, оскільки необхідно пояснювати підстави для такого перетину; по-третє, ризик втрати майна на непідконтрольних територіях, питання права власності. Виходячи з цього, за жодних обставин неможливо змушувати ВПО змінювати своє місце реєстрації, для того щоб отримати повну реалізацію своїх виборчих прав. Водночас ,участь у місцевих виборах є одним із основних інструментів для інтеграції переселенців у нові громади. Саме через це переселенці можуть відчутти, що вони впливають на життя громади і не лише

кількісно, але й якісно. 29 жовтня вибори в 200 об'єднаних громад. Кількість переселенців, які не зможуть взяти участь у цих виборах дорівнює населенню міста Ужгород.

Держава має розглянути низку законопроектів, які наразі вже є зареєстрованими у Верховній Раді. Зокрема, проект закону України № 6240 щодо реалізації виборчих прав ВПО. Цей законопроект передбачає зміну виборчої адреси без зміни адреси реєстрації. Він надає право голосувати на місцевих виборах переселенцям за фактичним місцем їх проживання, яке підтверджується низкою визначених документів. Скоріше за все реформа з питань децентралізації не зможе вирішити це питання. Позитивно на це може вплинути загальна реформа зміни системи реєстрації місця проживання в Україні, яку наразі готує ГО «Центр надання інформаційних послуг з прав людини». держава має визначитися, що це наші громадяни і вони мають право на пенсію, незалежно від того, де саме вони мешкають. Ми не повинні змушувати людей отримувати пенсії виключно в Ощадному банку України. Людей не мають примушувати проходити кожні три місяці ідентифікацію.

2. Олександр Ворошков, радник Міністерства соціальної політики з питань ВПО у Донецькій області.

На жаль, наразі ВПО є наче люди-привиди. Вони нібито існують, але їх проблеми нікого не цікавлять, бо вони не є виборцями. ВПО не цікавлять Верховну Раду, депутатів, місцеве самоврядування. Хороше ставлення до переселенців, це виключно – добра воля. На жаль, це загрозлива ситуація. Більше мільйона громадян України, свідомо поставлені у незрозумілу ситуацію. З інсайдерських джерел, деякі народні депутати кажуть, що не слід надавати виборчі права переселенцям, оскільки вони є протестним електоратом.

Водночас, держава навпаки має виконувати стосовно переселенців «позитивні зобов'язання». Якщо держава не захистила належним чином

людей, то вона має надати їм усі необхідні умови, задовольнити особливі потреби переселенців. Натомість законодавство стає дискримінаційним для цих людей. ВПО не є членами громад. Це гальмує процес інтеграції, адаптації. Тобто ВПО мають право платити податки, працювати, вибудовувати цю громаду, проте коли вони самі чогось потребують, то вони повинні доказувати, що вони такі самі громадяни. В умовах децентралізації, коли громади об'єднуються, то через процеси переорганізації в громаді пенсіонери-переселенці три місяці не отримували пенсії (для них пенсія є єдиним джерелом доходу). Є питання як в об'єднаних громадах можуть вирішуватися питання ВПО. Навіщо новій громаді мати місця в садочку, школі для ВПО, додаткові працівники в соціальних органах? ВПО ж не є членами громади. Отже є ризик, що у новостворених громадах вони стануть ізгоями.

Відношення до ВПО в громадах непогане. Наприклад, у Донецькій області навіть дуже чутливе. Проте чим далі, людям це більше набридає. Новостворені громади не розуміють навіть їм проблеми ВПО. Це ж не їх питання, навіть держава перекидає на місцеве самоврядування проблеми ВПО. Поширена проблема для місцевої влади – отримання медичної та освітньої субвенції на ВПО, яке є практично неможливим. Категорія ВПО поступово викреслюється із життя держави. У нас досі немає державної Стратегії щодо забезпечення прав і свобод ВПО. Мета державної програми – це моніторинг забезпечення прав ВПО, проте ніхто не робив цього моніторингу. Держава повинна чітко визначитись із метою і засобами реалізації. У Донецькій області було прийнято регіональну Стратегію підтримки ВПО, але реалізовувати її без грошей дуже важко.

Переселенці такі ж громадяни як і усі інші, тому пенсіонери мають право отримувати пенсії, що ними зароблені і є їхньої власністю, також вони мають право на вільне пересування відповідно до законодавства України.

3. Вадим Валько, директор «Донбас-СОС»

Усім відомо про конфлікти між ВПО та приймаючими громадами, результати експертного дослідження це підтверджують. У питаннях інтеграції ВПО немає послідовної державної політики і, відповідно, це зумовлює системні проблеми. Вплив Міністерства з питань внутрішньо переміщених осіб та тимчасово окупованих територій (далі МінТот), який має формувати таку політику, дорівнює нулю. У Мінтота немає політичної ваги для політичного лобюванню державної політики. Вирішення питань інтеграції ВПО до приймаючих громад неможливе без визначення державної політики стосовно громадян України, які залишились на тимчасово непідконтрольних територіях.

Більше половини зареєстрованих ВПО в Україні, зареєстровані саме у Донецькій та Луганській областях. Значна частина з них це пенсіонери, які не всі постійно проживають на підконтрольних територіях. Тому складно говорити про інтеграцію справжніх переселенців, людей які фактично проживають протягом тривалого періоду на новому місці, оскільки значну частину переселенців також складають ті, хто змушений отримувати статус ВПО для відновлення свого конституційного права на пенсійне забезпечення та інші соціальні виплати. Крім того, насправді зміна реєстрації місця проживання не гарантує пенсіонерам реалізацію права на отримання пенсійних виплат. Наразі в Україні остаточно не унормовано питання щодо отримання пенсій на підставі наявності виключно електронної пенсійної справи. Така процедура передбачена для переселенців, але за умов реєстрації за новим місцем проживання пенсіонерів з непідконтрольних територій виникає законодавча колізія, коли вони вже є зареєстрованими, однак не мають паперової пенсійної справи, яка є необхідною для нарахування пенсійних виплат. Хоча слід нарешті зрозуміти, що цілком ймовірно, цих паперових справ вже ніколи і не буде. Оскільки вони могли бути знищені або вивезені.

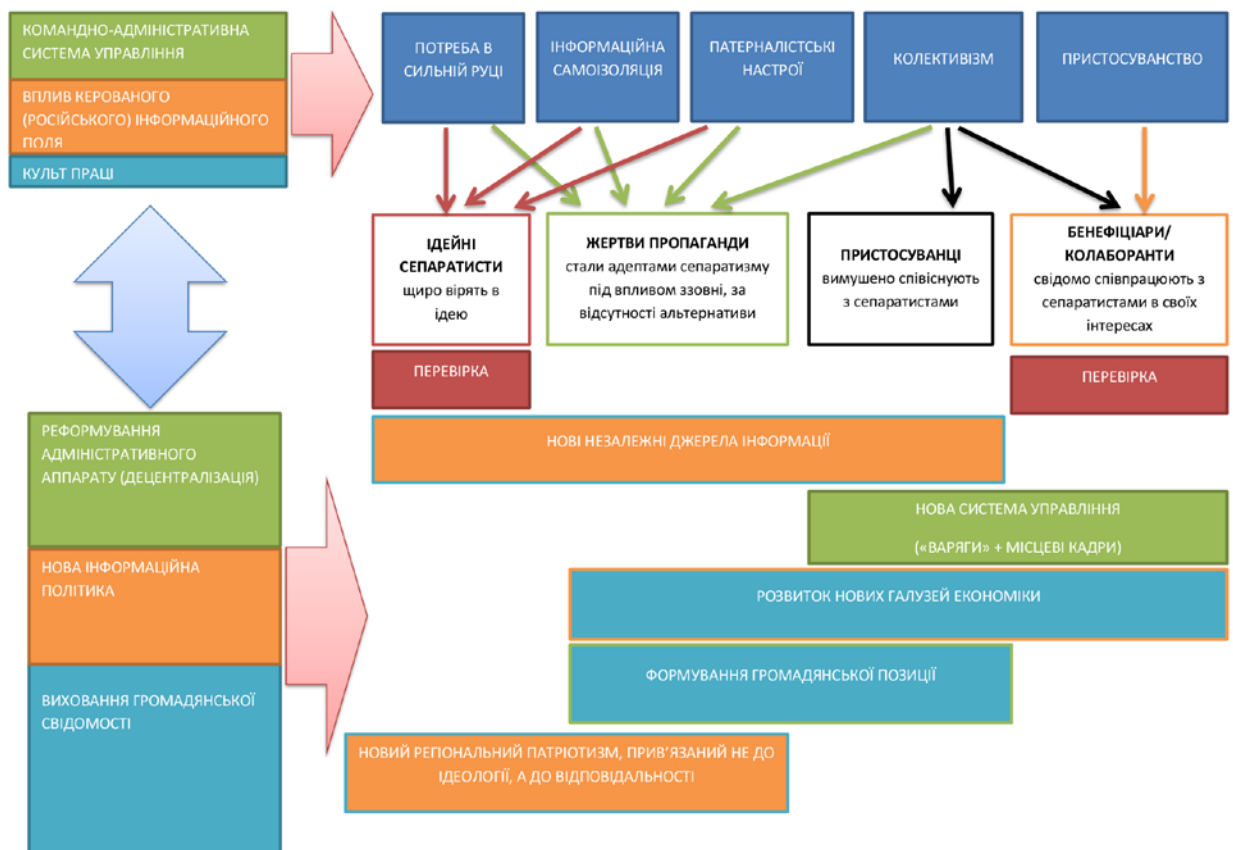
Іншою системною проблемою є перевірки місця проживання ВПО, складання актів з оцінки матеріально-побутових умов. Проблеми зумовлені небажанням власників квартир, які винаймають переселенці. Існує проблеми у територіальних підрозділах УТСЗН із кількістю працівників, які мусять робити такі акти. Третя проблема виникає у населених пунктах, які знаходяться на лінії зіткнення – Бахмут, Торецьк. Серед дзвінків на гарячі лінії, які надходять від місцевих жителів, можна часто чути, що у них така складна ситуація, але держава ніяким чином їм не допомагає. Натомість переселенці отримують додатково адресну соціальну допомогу, а також від різних міжнародних організацій, а місцеві жителі нічого не отримують. Окремим проблемним питанням є отримання паспортних послуг. Порівняно з іншими громадянами України ті, хто отримував свої паспорти на територіях, на яких українські органи влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, змушені надавати багато додаткових документів, що підтверджують їхню особистість. І процедура може затягуватися від двох місяців до півроку.

Є певні позитивні речі, про які наразі можна говорити. Наприклад, якщо це маленька громада, в якій мають намір закрити школу, дитячий садочок тощо, то місцеві з радістю приймають переселенців, оскільки таким чином збільшується їх чисельність і більше ймовірність ,що школу не закриють. Є навіть приклади, коли люди у селі допомагають купити житло переселенцям, щоб вони лише залишились. Це є позитивним прикладом інтеграції ВПО до місцевих громад. Ще одним позитивом є, на відміну від Грузії, відсутність в Україні великої кількості місць компактного проживання переселенців (МКП). Зокрема, у Грузії близько 40 % ВПО проживають в МКП. У тому числі вони купували квартири для ВПО цілими під'їздами. Такий підхід є неправильним і не сприяє повноцінній інтеграції ВПО до нових громад. Такі форми поселення стають певним гетто для своїх мешканців. Тому у Грузії поступово почали

відходити від такої практики і купувати по одній квартирі у під'їзді, будинку для переселенців.

Рекомендації: у 2017 році закінчується державна програма щодо адаптації та інтеграції ВПО. Як вже зазначалось, програму було прийнято для здійснення моніторингу, кожні три місяці подавався звіт і все. Зараз поки що немає жодної дискусії про продовження програми у 2018-2019 рр. Це має бути вже реальна програма, з якимось бюджетом, щоб було передбачено реальний практичний результат. До цієї програми доцільно прийняти окреме положення для місцевих органів влади, оскільки зазвичай вони потребують роз'яснень щодо завдань. За певним зразком органи місцевої влади зможуть приймати місцеві програми. Позитивним кроком є зареєстрований у ВР України проект ЗУ № 6240 про виборчі права ВПО та інших мобільних груп громадян всередині країни. Він свідчить про можливість разом із вирішенням проблем переселенців вирішувати питання інших громадян України. Крім того, розроблено і подано законопроект №6692 про пенсійне забезпечення громадян, які залишились на тимчасово окупованих територіях. Здійснення перевірок ідентифікації виключно через Ощадбанк.

4. Валерій Кравченко, старший науковий співробітник НІСД

СИТУАЦІЯ НА ДОНБАСІ

Територія Донбасу відзначається своєю специфікою. Протягом тривалого часу населення регіону перебувало під впливом кількох важливих факторів, які сформували його само ідентифікацію. Ними стали:

- **командно-адміністративна система управління**, запроваджена в радянські часи не лише у владних установах, але й при організації процесу праці;
- **вплив керованого інформаційного поля**, який сформував у населення довіру до обмеженої кількості офіційних джерел інформації та негативно вплинув на критичне ставлення до неї;
- **культ праці**, який підкреслював привілейоване становище робітників в державному та промисловому секторах, душив приватну ініціативу.

В результаті донбаська самоідентифікації була заснована на цінностях:

- **потреби в сильній руці** – віри в необхідність чіткої підпорядкованості владі, що б вона не пропонувала. У випадку Донецької області високий рівень

урбанізації призводить до занепаду особистої ініціативи населення та покладання всіх сподівань щодо покращення ситуації на владу або місцевих авторитетних бізнесменів;

- **інформаційної самоізоляції** – самостійного обмеження доступних джерел інформації та формування довіри до вузького кола керованих медіа, відсутності критичного мислення;

- **патерналістських настроїв** – віри в те, що держава повинна забезпечувати людей, втім – за відсутності готовності самим щось робити для країни;

- **колективізму** – сформованого на крупних підприємствах принципу «стадності», який проявляється у всіх сферах життя;

- **пристосуванства** – віри в необхідність виживати та виконувати свою роботу – в якості своєрідного якоря для самозаспокоєння – за будь-яких умов.

Під впливом цих цінностей та факторів та за умов бойових дій на Сході України на сьогоднішній день ми можемо виділити наступні групи населення на окупованих територіях Донбасу: **ідейні сепаратисти** (люди, які об'єктивно вірять в ідеї «руського миру» та готові за нього боротися), **жертви пропаганди** (люди, які повірили обіцянкам та погрозам російської пропагандистської машини), **колаборанти** (люди, які тверезо розуміють відсутність майбутнього в сепаратистській ідеології, втім пішли на співпрацю задля власного збагачення), **пристосуванці** (люди, які не вірять в ідеї сепаратизму, втім – не мають можливості виїхати з окупованих територій та вимушені пристосовуватися до наявних умов).

Кожна з них вимагає специфічного підходу при виробленні державної політики, спрямованої на повернення регіону в українське правове поле. При цьому необхідно відзначити, що сучасні кризові події в нашій державі (насильницька зміна влади в 2014 році, розквіт сепаратизму, агресія Росії, падіння рівня життя населення, відсутність дієвих реформ, корупційні скандали) викликають бурхливу реакцію в суспільстві, яке зневірюється в українській владі

та політичній еліті. На території Донбасу ці процеси інтенсифікуються через військові дії в регіоні, жертви серед цивільного населення, розподіл регіону лінією фронту. Це спричиняє формування в населення **посттравматичного синдрому**, який необхідно брати до уваги в якості окремого фактору.

ОСНОВНЕ ЗАВДАННЯ

Відновити довіру до України та її державних інститутів в населення на окупованих територіях. Це вимагає кардинальної перебудови суспільства та його ціннісних орієнтирів, децентралізації та відмови від командної системи управління на користь підвищення рівня соціальної активності, надання жителям можливостей для самореалізації за рахунок підтримки нових галузей економіки, запровадження нової комунікативної стратегії та інформаційної кампанії, пошуку нової – прийнятної для всіх – національної ідеї та появи нового покоління лідерів. Втім, необхідно зберегти стабільний баланс у співвідношенні інтересів «держава»-«особистість».

ЗАПРОПОНОВАНІ ВЕКТОРИ ПОЛІТИКИ

Нова інформаційна кампанія. Важливим компонентом агресії проти України стала інформаційна війна, розв'язана російськими ЗМІ, протистояти якій українські медіа-ресурси були не в змозі. Найбільш актуальним наразі лишається об'єктивне висвітлення триваючого конфлікту на Донбасі та ситуації в окупованому Криму. Основні тематичні медіа-ресурси представляють полярні точки зору на події, що відбуваються. В результаті, не залишається місця для неупередженого подання інформації і створюється сприятливе середовище для розповсюдження дезінформації, спекуляцій, яке активно використовуються зацікавленими сторонами. Разом з тим відсутній чіткий інформаційний план впливу на різні групи населення окупованих територій, покликаний забезпечити там підтримку українській політиці.

Завдання: висвітлення політичних та соціально-економічних аспектів життя на окупованих територіях; визначення тенденцій розвитку ситуації для

пошуку шляхів вирішення конфлікту; розвиток анонімної мережі журналістів та створення пулу українських та міжнародних експертів, долучених до створення аналітичного контенту; вплив та корекція існуючого інформаційного поля про ситуацію на зазначених територіях.

Практичні заходи:

- Створення комунікативної веб-платформи аналітичних та новинних матеріалів про політичну та соціально-економічну ситуацію у Донецькій та Луганській областях України та окупованому Криму.

Розробка комунікативної стратегії для Донбасу. Нерозуміння органами центральної влади нашої країни реальних соціально-економічних та суспільно-політичних, інформаційних проблем, притаманних Донбасу є важливою проблемою. При цьому адміністрація не пов'язує проблеми окупованих територій з контрольованими частинами Донецької та Луганської областей, хоча вони мають спільне коріння та джерела походження. Органи місцевої влади на не окупованих територіях не в змозі організувати ефективну роботу на вирішення гострих існуючих проблем і не завжди ефективно використовують потенціал інститутів громадянського суспільства. Внаслідок цього населення не відчуває себе захищеним та соціально забезпеченим, що створює сприятливі умови для подальшої дестабілізації цього регіону та суміжних територій. В той же час люди на окупованих територіях не бачать досягнень та змін, які б стали каталізатором. Така ситуація, зокрема, є наслідком вкрай низької динаміки залучення місцевих фахівців до розробки стратегічних рішень щодо розвитку регіону, відсутності послідовної державної політики. Питання реінтеграції окупованих територій має першочергове значення для відновлення миру та стабільного розвитку України. Цей процес має відбуватися згідно чітко окресленого плану державної комунікативної політики, як на звільнених, так й на окупованих територіях Донецької та Луганської областей.

Завдання: чітко визначити коло проблем, яке турбує населення Донбасу; оцінити необхідні для їхнього вирішення ресурси; розробити кінцевий документ – дорожню карту реінтеграції Донбасу – для органів влади.

Практичні заходи:

- Проведення якісного та кількісного тематичного соціологічного дослідження на окупованих та неокупованих територіях Донецької та Луганської областей з метою окреслення проблем, на які буде спрямована державна комунікативна політика.
- Організація та проведення панельних дискусій з представниками різних експертних груп. Особливістю цих обговорень є те, що залучені експерти представлятимуть саме ті регіони України, для яких потрібно виробити державну комунікативну політику.
- Узагальнення матеріалів та підготовка й презентація аналітичної доповіді, що буде містити дорожню карту та практично значущі рекомендації органам державної влади щодо вирішення актуальних проблем неокупованих територій, а також механізму становлення діалогу з населенням окупованих територій.

Децентралізація та відмова від вертикальних командних методів прийняття рішень. Держава – у вигляді владних інституцій – має стати ближчою до людей. Їх залучення в її діяльність має базуватись на принципах добровільності та корисності для себе, а не обов'язковості. В цьому контексті надзвичайне значення має не лише зміна повноважень, але й радикальне оновлення персонального складу місцевої адміністрації. Це пропонується виконати за рахунок нового принципу комплектації місцевої бюрократичної системи. До її складу повинні увійти дві групи осіб – фахові спеціалісти та ініціативні особи з числа «переселенців» та місцеві кадри нижчої та середньої ланок, які повинні стати містком до населення та його потреб. В якості прикладу береться діяльність команди М.Саакашвілі в Одеській області. Втім,

передбачається більш активний розвиток співпраці з місцевим перспективним активом. До того ж реалії Донбасу не дозволяють активно використовувати запрошених іноземних спеціалістів – вони будуть викликати природню недовіру в місцевого населення.

Завдання: відновити довіру населення до влади; зробити місцевий бюрократичний апарат більш ефективним та гнучким; побороти закостенілу вертикаль; принести нові демократичні цінності та повагу до прав людини у місцеву владу.

Практичні заходи:

- Організація платформи для підготовки кадрів та проведення спеціальної школи управління на базі НІСД, яка має навчити потенційних кандидатів на керівні посади з числа переселенців адміністративній роботі в зоні конфлікту або ж при постконфліктній стабілізації.
- Організація спеціальних ознайомчих поїздок для представників нижчої та середньої ланок місцевої бюрократії Донбасу з метою познайомити їх з організацією та стилем життя інших регіонів, прищепити їм нові цінності.

Активізація громадських інститутів та формування громадянської позиції в населення. Відсутність тривалого досвіду функціонування демократичних та ринкових інституцій разом із значним впливом радянської адміністративно-господарської системи як в політичній, так і економічній сферах формує безініціативне та підпорядковане суспільство. Воно орієнтується на покращення життя за рахунок очікування результатів від держави, а не з розрахунку на власні сили. Людина має вирватися з полону омани щодо патерналізму та колективізму в якості основ суспільства. Цей процес має передбачати як кількісне, так і якісне (що найважливіше) збільшення неурядових організацій та громадських ініціатив, які спрямовані на практичне вирішення окремих проблем. При цьому варто робити акцент саме на можливостях застосування цих ідей на місцевому рівні. Необхідною є

підтримка громадських ініціатив з боку влади – не фінансова (громадська робота не має стати «роботою» в звичному розумінні), а адміністративна.

Завдання: прищепити людям повагу та інтерес до індивідуальної ініціативи; розвинути самоповагу та віру в свої сили; показати, що плідна та організована праця власними силами допоможе вирішити важливі завдання без залучення прямої допомоги владної бюрократії.

Практичні заходи:

- Застосування нових підходів - відмова від командних методів організації, підвищення соціальної активності молоді - на прикладі окремого загальноосвітнього навчального закладу на неокупованій території Донбасу.
- Проведення навчальних заходів для населення, спрямованих на виховання відповідального ставлення до своїх громадських обов'язків в якості основи розвитку та процвітання регіону.
- Проведення тренінгів для представників громадськості та населення з тематики захисту своїх прав та відстоювання інтересів.

Формування нового патріотизму Донбасу. Регіональна ідентичність була одним з джерел популярності сепаратистських настроїв. Втім, таке явище стало результатом не шкідливості самого явища як такого, а цінностей, які були закладені в його основу. Виховання нового патріотизму Донбасу на основі відповідальності за власні дії, віри не в ідеологію, а в результати своєї праці, прихильності не до лідерів, а до землі має стати основою для нового Українського Донбасу. В регіоні фактично домінує «радянський» (орієнтований на радянське сприйняття історії, трактовку подій та героїв) підхід до самоідентифікації. При цьому за рахунок впливу російського інформаційного він позбувається класового характеру та набуває забарвлення «імперськості». В цьому контексті необхідно відзначити, що Донбасу потрібні нові лідери – потенційні політики, які не заплямували себе зв'язками з сучасною політичною

елітою, мають нешаблонне та неліберальне – реалістичне – мислення. Вони мають дотримуватись сталого балансу. З одного боку бути толерантними в питаннях національних меншин, відмовитись від радикалізму в ідеологічному плані. Лейтмотивом їх діяльності має стати не «покрощити» (чимало покращувачів робили лише гірше), а «не нашкодити». З іншого, в економічній та соціальній сфері вони мають бути готові на радикальні, в деяких випадках авторитарні дії.

Завдання: розробити нову самоідентифікацію населення Донбасу на основі конструктивних цінностей, спрямованих на майбутнє та практичну діяльність, а не на минуле та ідеологічні мрії.

Практичні заходи:

- Проведення Школи молодих лідерів, покликаної в перспективі сформувати нову еліту регіону. В рамках Школи за рахунок новітніх освітніх методик (симуляції, рольові ігри) та налагодження міжрегіонального спілкування буде розвинута позитивна регіональна ідентичність Донбасу.
- Організація ознайомчих поїздок для населення Донбасу (переважно – молодого покоління) в інші регіони задля налагодження персональних міжрегіональних зв'язків.

6. Новикова О.Ф., д.е.н., проф., зам. Директора Інституту економіки і промисловстві НАН України.

Успішна інтеграція ВПО до приймаючих громад – запорука консолідації українського суспільства.

Нашему Институту экономики промышленности НАН Украины повезло, т.к. в 2016 г. нам Отделение экономики НАН Украины доверило выполнять НИР на тему: «Вплив ВПО на розвиток територіальних громад: наявні та перспективні можливості». Срок ее выполнения был полгода с июля по декабрь 2016 г. В рамках этого исследования предполагалось провести экспертный опрос представителей ВПЛ, территориальных громад и лидеров общественных организаций, представляющих интересы вынужденных переселенцев.

Почему нам повезло – потому что наш институт и его научный потенциал – переселенцы из г. Донецка. Мы видим проблему изнутри и ощущаем ее на собственном опыте. Мы поделились с научной общественностью и представителями органов государственного управления гражданской позицией ученых переселенцев – при подготовке, издании и презентации монографии: «Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху». Вы с ней можете познакомиться в электронном виде на сайте Института экономики промышленности НАН Украины по ссылке: http://iep.donetsk.ua/publish/mono/Novikova_Amosha_Antonyuk_2016.pdf. Вот эта книга (показать).

Ее основная идея обосновать, что ВВП – это ресурс развития Украины, а также построить модель использования ВПЛ как ресурса развития общества и территориальных громад. Нам это удалось. Но не хватало экспертной оценки этой идеи.

И мы провели экспертный опрос, где участвовало 152% эксперта, среди которых 50% – ВПЛ, 15% – представители тергромад, 12% – лидеры общественных организаций и 23% – научные работники и специалисты, решающие проблемы ВПЛ по роду своей деятельности. И нам снова повезло. 80 экспертов опрошено на Национальном форуме «Місцеві практики розв'язання

проблем, пов'язаних із внутрішньо переміщеним населенням в Україні», проведення которого было в рамках проекта ПРООН.

Я презентую его результаты, которые подтверждают, что успешная интеграция ВПЛ в тергромады является залогом консолидации общества, условием выгоды сторон взаимодействия и возможности ускоренного развития тергромад, регионов и страны.

Результаты экспертного опроса размещены на сайте нашего института в научном докладе, а анкета с результатами опроса роздана Вам.

Очень коротко, что препятствует успешной интеграции ВПО в тергромады:

53% экспертов ответили – негативная информация о событиях на Востоке и переселенцах с Востока,

41% – отсутствие информации о ВПЛ как ресурса развития громад с

33% – низкий уровень солидарности в самой громаде,

32% – неразвитость форм и механизмов социального диалога,

26% – особенности украинского менталитета «моя хата с краю».

Основные проблемы тергромад в связи с прибытием переселенцев. Неготовность решить проблемы жилья, увеличение нагрузки на отделы соцзащиты, пенсионные фонды, на медицинские и образовательные учреждения вызывает по оценкам каждого четвертого опрошенного эксперта конфликт между ВПЛ и населением громад, возрастает социальная напряженность (20%).

Активизация предпринимательской деятельности (43%) и международная помощь (32%) самые весомые. Но формируются условия для объединения украинского общества – растет социальная активность в громаде за счет ВПЛ (26%), увеличивается число общественных объединений (13%), происходит

консолидация усилий ВПО, громады, власти, бизнеса на базе социального партнерства (15%).

Громада имеет преимущества и при привлечении трудоспособных ВПЛ, и при привлечении нетрудоспособных переселенцев тергромады. С позиций консолидации общества – формируются принципы толерантности в громадах (35%), формируются общие ценности ВПО и тергромад (28%).

А какие же преимущества получают ВПО при их успешной интеграции в тергромады? На первом месте – рост веры в собственные силы, в себя (43%), восстановление социального статуса (36%), приобретение способностей ВПЛ к адаптации и интеграции (28%).

Даже эти фрагменты проведенного исследования показывают, что есть проблемы интеграции ВПЛ в принимающие громады, они препятствуют объединению украинского общества, но есть и решения и возможности их преодолеть. Сфера социального взаимодействия ВПЛ и громад является ключевой в процессе интеграции ВПЛ в громады. Возможные пути решения:

1. Создать при местных органах власти и при участии институтов гражданского общества территориальные центры интеграции и адаптации ВПО
2. Создать единую информационную базу ВПЛ и интерактивную карту размещения ВПЛ по районам и громадам.
3. Создать благоприятную информационную среду для формирования конструктивных социальных связей ВПЛ и громад.
4. Обеспечить формирование соц.связей членов громад и ВПЛ

Очень хотелось бы широко озвучить результаты проведенного исследования, но, к сожалению, нет финансовых возможностей издать монографию по результатам экспертного опроса.

Таким образом, есть риски, есть и возможности для национального примирения и наш институт в марте 2017 года дал предложения и рекомендации в Администрацию Президента и Кабмин к проекту «Комплексного плану заходів щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки громадськості у цій сфері» куда вошли и результаты представленного мною экспертного опроса.

Есть надежда, что наши предложения будут приняты, восприняты и реализованы. Хочется верить, что закончится военный конфликт и придет долгожданный мир, исчезнет статус ВПЛ и мы снова станем равноправными гражданами своей страны.

7. Устименко Володимир Анатолійович, директор Інституту економіко-правових досліджень НАН України, голова правління ГО «Асоціація вчених ВПО».

Розглядаючи питання консолідації українського суспільства важливо враховувати процес примирення. Саме цього потребує Україна. Силкові методи деокупації не спрацювали. Багато говориться про права, фінансування, про пільги, однак їх реалізація передбачає належного фінансування. Україна є соціально-правовою державою, однак економічно це не забезпечено. На жаль політичні інтереси в Україні зазвичай переважають економічні і просто логічні. Зокрема ,позиція щодо економічної блокади непідконтрольних територій була чітко визначеною однак з часом вона була радикально змінена. У наслідок за різними підрахунками держава втратила близько 2 млрд. доларів доходу до бюджету. Економічні відносини відіграють вадливу роль у процесі примирення. За останній рік торгівля із РФ збільшилась на 26 %. Існує спільний проект Інституту зі Світовим Банком про стимулювання підприємницької активності, виведенню із бідності людей, які переїхали. Приїхали активні, високо

кваліфіковані люди, які тимчасово стали бідними. Дуже складно працевлаштувати працівників специфічних сфер, зокрема вугільної промисловості: головного інженера шахти, наприклад. Такі люди раптово стали бідними. Світовий Банк підтримує саме таких людей. Проте однією з ключових проблем для них залишається житлова. Це підтверджують і результати соціологічних досліджень. Позиція держави є не дуже активною у цьому питанні. Міжнародні донори надають кошти, однак національне законодавство не дає можливості їх реалізувати належним чином. Наприклад, Уряд ФРН 20 млн. євро на пристосування наявного житла для ВПО. Однак виникли конфлікти з приймаючими громадами, оскільки це житло є соціальним і плата за комунальні послуги не може перевищувати 20% від плати за проживання. Отже різницю має компенсувати місцева влада, відповідно, із коштів місцевого бюджету. Ще один конфлікт виникає, між ВПО та іншими вразливими категоріями населення, які так само мають право на соціальне житло. Це питання потребує внесення змін до законодавства України. Існують місцеві програми інтеграції та адаптації ВПО. Наприклад, є робоча група при Київській міській державній адміністрації, у межах неї була розроблена програма для Києва. Однак досі не розпочато її впровадження. Зокрема, вона не знаходить підтримки серед київських чиновників. Відштовхуючись від необхідності процесу примирення та, водночас, враховуючи досвід колишньої Югославії, слід передбачити транзактивне правосуддя. З цього питання слід шукати консенсус вже сьогодні. Разом із тим, значний прогрес можна констатувати у сфері освіти. У 2017 році абітурієнтів з непідконтрольних територій в два рази більше, ніж у 2016 р. Водночас, держава потребує чіткого плану з питань примирення, який би містив завдання як щодо Донбасу, так і щодо АР Крим.

8. Білоус Яна Юріївна, асистент кафедри менеджменту та маркетингу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля; експерт Ресурсного центру зі сталого розвитку, Рубіжне, Луганська область

Озвучено дуже важливі і нагальні питання щодо примирення та консолідації українського суспільства. Зазвичай людей об'єднує спільна діяльність та спільне вирішення проблемних питань. Є приклади позитивного досвіду життя ВПО та місцевих в одній громаді. На Луганщині триває проект «Квітуча громада», який спрямований на об'єднання ВПО та жителів громади у вирішенні побутових, інфраструктурних питань населеного пункту. Окрім того існує жіночий проект «Тримаємо баланс», метою якого є в ігрових форматах переживати події, які відбуваються. Реальність є складною, проте за бажання у громадян України є усі можливості змінити її на краще.